

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра української мови

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри

_____ Колоїз Ж. В.

Протокол № _____

« ____ » _____ 2022 р.

Реєстраційний № _____

« ____ » _____ 2022 р.

ПРАГМАТИЧНО-ФУНКЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗВЕРТАННЯ
В ПОЕТИЧНІЙ МОВІ ЛІНИ КОСТЕНКО

Кваліфікаційна робота студентки
факультету української філології
групи УФР-м-17
другого (магістерського) рівня
спеціальності 014.01 Середня освіта
(Українська мова і література)
спеціалізації – редагування освітніх видань
Денисенко Надії Костянтинівни

Керівник: кандидат філологічних наук,
доцент **Шарманова Н. М.**

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ECTS ____ Кількість балів _____

Члени комісії _____

(підпис) (прізвище та ініціали)

_____

(підпис) (прізвище та ініціали)

_____

(підпис) (прізвище та ініціали)

_____

(підпис) (прізвище та ініціали)

_____

(підпис) (прізвище та ініціали)

АНОТАЦІЯ

Денисенко Н. К. Прагматично-функційні особливості звертання в поетичній мові Ліни Костенко: рукопис. Кривий Ріг, 2022. 72 с.

У кваліфікаційній роботі здійснено дослідження звертань на матеріалі поетичних текстів Ліни Костенко, зокрема описано їхні структурно-семантичні особливості та функційний потенціал вокативів. Під час дослідження встановлено, що авторка активно вживає різні типи звертань за семантикою, структурою та морфологічним вираженням. Звертання, представлені в аналізованих текстах, найчастіше виражені формою кличного відмінка іменника. Досліджений мовний матеріал згруповано за певними структурно-семантичними групами, яким властива різнопланова функційно-стилістична реалізація.

Ключові слова: звертання, тип, група, структура, семантика.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ЗВЕРТАНЬ	9
1.1. Поняття звертання в наукових дослідженнях.....	9
1.2. Типологічна характеристика звертань.....	20
1.3. Функційний потенціал звертань.....	29
Висновки до розділу 1.....	34
РОЗДІЛ 2. ТИПОЛОГІЯ ЗВЕРТАНЬ У ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ ЛІНИ КОСТЕНКО	36
2.1. Структурні особливості звертань.....	36
2.1.1. Морфологічні вияви звертань у поетичних текстах.....	38
2.1.2. Структурні типи вокативів.....	40
2.2. Семантичні різновиди звертань у поетиці Ліни Костенко.....	44
Висновки до розділу 2.....	51
РОЗДІЛ 3. РЕАЛІЗАЦІЯ ЗВЕРТАНЬ ЯК КОМПОНЕНТА КОМУНІКАТИВНОГО АКТУ В ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ ЛІНИ КОСТЕНКО	52
3.1. Особливості вживання комунікативів.....	52
3.2. Функційний потенціал звертань як компонента комунікативної ситуації.....	55
Висновки до розділу 3.....	62
ВИСНОВКИ	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	66
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	72

ВСТУП

Сучасний стан розвитку мовознавства визначається посиленням інтересом до проблем лінгвокультурології, лінгвостилістики, комунікативної лінгвістики, мовленнєвого та комунікативного етикету і вимагає детального аналізу функційних особливостей мовних явищ.

Одним із важливих завдань лінгвістики є дослідження національно-мовної своєрідності, оскільки вона має неповторний план вираження і таким чином фіксує національний колорит мови. У творчості письменників, які стали національно-культурним надбанням певного народу, специфіка мови відображена чи не найкраще.

У наукових розвідках лінгвісти багато уваги приділяють комунікативному аспекту досліджень одиниць і конструкцій мови. Це дає змогу по-новому пояснити граматичну семантику, виділяти не названі раніше комунікативні можливості аналізованих мовних структур і дає поштовх до можливого перегляду їхнього традиційного статусу в граматиці української мови в майбутньому.

До таких мовних явищ належать і функційні особливості синтаксичних конструкцій зі звертаннями. Слова, словосполучення й мовні конструкції, що використовуються в поетичних текстах задля називання суб'єкта, до якого звертаються, містять цілий комплекс смислів і підтекстів. Уживання їх у поетичній творчості не є випадковим, оскільки автор застосовує це як інструмент, спроможний виконувати своєрідну роль. Окрім того, вивчення поезії під призмою лінгвостилістики, комунікативного синтаксису, лінгвопрагматики тощо є цікавим з урахуванням форми творів. Розуміємо, що поетичні тексти вимагають специфічної побудови, дотримання ритмічного й римованого малюнку, тож кожна конструкція, використана автором, не є випадковою, вона має посідає своє місце в загальній мовній площині. Поетичні

тексти як простір для мовознавчих досліджень обрали для себе І. Бацій, С. Єрмоленко, І. Ковтунова, В. Моренець, В. Онищенко та ін.

Водночас категорія звертань є однією з найбільш специфічних мовних універсалій, саме тому сучасний стан розвитку мовознавства відзначається посиленням інтересом до її вивчення. Зокрема, звертання ставало об'єктом дослідження таких вітчизняних і зарубіжних мовознавців, як-от: О. Потебня, І. Кучеренко, І. Вихованець, П. Дудик, І. Слинько, М. Каранська, Л. Кадомцева, М. Мірченко, М. Плющ, М. Скаб та ін.

У роботі досліджено специфіку звертань саме у творчості Ліни Костенко з кількох причин. По-перше, авторка є однією з найвидатніших постатей української літератури. Її мовотворчість має характеристики емоційного вираження, глибокої психологічної напруженості, у ній відстежується багаторівнева формальна синтаксична структура, семантичне розширення словникового запасу та граматичних засобів. По-друге, синтаксичні конструкції, використані в поетичних текстах, є семантично різноплановими, у них відображено індивідуально-авторське ставлення до суспільства, середовища, явищ тощо. Поетичні звертання різноманітні, у них відбиваються особливості образного осмислення картини світу, індивідуальні особливості характеру митця, манера письма й етнічна приналежність. По-третє, значний обсяг мовного матеріалу дає змогу провести комплексний аналіз звертань, визначити їх функційні особливості та прагматику тощо. Саме потреба дослідити, систематизувати й охарактеризувати комунікативні засоби поетичного мовлення Ліни Костенко зумовлює **актуальність** теми кваліфікаційної роботи.

Мета дослідження – з'ясувати особливості функціонування звертань у художньому мовленні, зокрема у поетичному дискурсі Ліни Костенко.

Задля реалізації поставленої мети визначено такі **завдання** роботи:

1) здійснити аналіз науково-лінгвістичної літератури з питань категорії звертання;

- 2) окреслити поняття «звертання», визначити його лінгвістичну природу, типологію та функції;
- 3) схарактеризувати систему звертань у поезії Ліни Костенко;
- 4) визначити специфіку функціонування звертань у поетичному мовленні Ліни Костенко;
- 5) класифікувати звертання за структурою та семантикою;
- 6) визначити особливості функціонування звертань у художньому мовленні Ліни Костенко;
- 7) згрупувати досліджений матеріал і сформулювати висновки щодо структурно-граматичних, стилістичних і функційно-прагматичних особливостей звертань у творчому доробку Ліни Костенко.

Об'єкт дослідження – мова поетичних творів Ліни Костенко різних років.

Предмет дослідження – структурно-граматичні, семантичні та прагматично-функційні особливості звертань у поетичному мовленні Ліни Костенко.

Джерельною базою послуговували поетичні збірки Ліни Костенко: «Триста поезій» (2020), «Мадонна перехресть» (2011), «Річка Геракліта» (2011), «Вибране» (1989), «Поезії» (1969), «Мандрівки серця» (1961), «Вітрила» (1958), з яких методом суцільної вибірки було вилучено 400 одиниць звертань.

Методи дослідження. Відповідно до мети та завдань дослідження характеристика матеріалу здійснюється на основі *теоретичного аналізу*, який полягає в опрацюванні літератури з питань категорії звертань та поетичного синтаксису, а також *теоретичного синтезу*, а саме: узагальнення теоретичних відомостей про звертання та їх вживання в художніх творах, виділення та структуризація; *системний аналіз* – для добору фактичного матеріалу та його групування, порівняння, знаходження аналогій; *описовий метод* задіяно з метою опису особливостей вживання звертань у мовотворчості Ліни Костенко, формулювання авторських висновків на основі дослідженого матеріалу.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній здійснено ґрунтовний мовний аналіз звертань у художніх текстах Ліни Костенко, праця є самостійним, комплексним дослідженням, у якому здійснено спробу систематизації звертань у мовотворчості Ліни Костенко.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що викладений матеріал доповнює загальну інформації щодо функційного потенціалу звертань у канві художнього тексту. Дослідження є внеском у лінгвістичний аналіз поетичних текстів Ліни Костенко.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що одержані результати можна використати в подальшій розробці теоретичної проблеми аналізу мовних одиниць структурних рівнів мови в художніх текстах, а окремі матеріали й положення роботи можуть бути використані при вивченні спецкурсів з української мови у закладах освіти на уроках української мови та літератури; для написання рефератів, курсових робіт тощо. Окрім того, матеріали цього дослідження можуть стати підґрунтям для розробки спецкурсів з теорії літератури, філологічних проєктів, присвячених технологіям поетичного мовлення.

Апробація. Основні положення дослідження викладено в науковій статті Денисенко Н. Структурно-семантичні особливості звертань у поетичних творах Ліни Костенко. *Матеріали студентських наукових читань* : зб. наук. праць / ред. : Ж. В. Колоїз (відп. ред.), Бакум З. П., Білоконенко Л. А., Вавринюк Т. І. та ін. Кривий Ріг, 2021. Вип. 9. С. 51–55. URL: <https://drive.google.com/file/d/1lcbP4-ZuDtKKwbZtivP2pRJ3JLQiMqx/view>.

Висвітлено на наукових конференціях різних рівнів, зокрема:

1) Міжнародна студентська конференція «*O UKRAINIE INTERDYSCYPLINARNE NA UNIWERSYTECIE WROCLAWSKIM*» (08 квітня 2022 р., Ukrainistyki Instytutu Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Wrocławskiego, м. Вроцлав, Польща);

2) II Міжнародна науково-практична студентсько-учнівська конференція «Мовні виміри світу» (21 квітня 2022 р., Житомирський державний університет імені Івана Франка);

3) III International Interdisciplinary Conference «*Language, Business and Law, Intercultural Communication: Challenges of Today*» (26–27 квітня 2022 р., Національний університет біоресурсів і природокористування України);

4) III International Conference «*Languages for Specific Purposes and Ways of Instruction and Acquisition: Innovative Approach*» (28–29 квітня 2022 р., Національний університет біоресурсів і природокористування України).

5) Всеукраїнська студентська науково-практична конференція «*Образне слово Придніпров'я*» (23 грудня 2021 р., Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»);

6) *Наукові читання молодих дослідників до Дня слов'янської писемності* (18 травня 2022 р., Криворізький державний педагогічний університет).

Обсяг і структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури (53 позиції), списку використаних джерел (7 позицій). Повний обсяг дослідження – 72 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ЗВЕРТАНЬ

1.1. Поняття звертання в наукових дослідженнях

Сучасний етап розвитку граматичної теорії вирізняє поглиблений поліпарадигматичний підхід до тлумачення мовних явищ у поєднанні з антропоцентризмом лінгвістичних студій. Цей підхід дає змогу по-іншому розглянути окремі фрагменти граматичного ладу мови, з нових методологічних позицій трактувати їхнє комунікативне призначення, а відтак і статус у граматичній системі мови. Саме такими компонентами є засоби, які використовують для позначення ситуації мовної комунікації (установлення, підтримування й регулювання контакту між особами, що спілкуються). Названі одиниці структури мови здавна перебували під кутом зору вчених-мовознавців. У численних граматичних описах активно обговорювали морфологічні особливості граматичних форм наказового способу дієслова та форм кличного відмінка іменників, які в комунікативних актах використовують для позначення адресата, з'ясовували особливості їхнього функціонування в синтаксичних конструкціях. Провідні лінгвісти різних мовознавчих шкіл і напрямів здійснили чимало глибоких та багатоаспектних студій елементів мовної структури, що виражають апеляцію, висловили цікаві спостереження щодо особливостей їх семантики і формально-граматичного вираження [44, с. 32].

Однією з основних проблем мовознавства в галузі синтаксичних досліджень є комплексне вивчення речення, його граматичної структури у зв'язку з реалізацією комунікативних функцій. Визначення речення як багатоаспектної синтаксичної одиниці й виділення його окремих рівнів сприяє виробленню цілісного підходу до аналізу синтаксичних одиниць. Такими рівнями Д. Дмитрієва називає формально-синтаксичний, семантико-

синтаксичний та функційно-комунікативний. Також дослідниця акцентує увагу на тому, що звертання цікаве для вивчення завдяки його особливому статусу. Уперше це поняття застосував Ф. Буслаєв, називаючи таким чином особливий засіб реалізації відношень між мовцями, саме він відмежував звертання від головних і другорядних членів речення. Тривалий час точилися дискусії щодо самого терміну, викликані складністю цієї мовознавчої категорії. Зокрема, використовувалися численні альтернативні назви: звернення, вокатив, апеляція, апозитивема-вокатив, вокативна синтаксема, кличний відмінок, номінація адресата мовлення, одиничні апеляції та одиниці сфери апеляцій. У роботі використано класичні «звертання» або «вокатив». В осмисленні терміна спираємося на тлумачення М. Гринишиного про те, що звертання є компонентом чи складовою неінформативного комунікативного акту, а номінації адресата мовлення й вокативи виступають як мовні одиниці, за допомогою яких відбувається вираження відповідних мовленнєвих актів [13, с. 228–236].

Оскільки у звертанні (зазвичай) використовується іменник у кличному відмінку, який не вступає в жодні синтаксичні зв'язки (керування, прилягання чи узгодження), воно наче виокремлюється серед інших членів речення, набуває окремішності. Ідею виключення звертань із категорій членів речення підтримали свого часу О. Пешковський, Д. Овсянко-Куликовський, О. Шахматов та інші [15, с. 91].

Категорія звертання викликає дослідницький інтерес з багатьох причин. По-перше, звертання як лінгвістичне поняття має різноманітні дефініції і тлумачення в сучасному мовознавстві; по-друге, існує певна неоднозначність у класифікації звертань; по-третє, звертання є компонентом комунікативного акту; по-четверте, семантично звертання нерідко ґрунтуються на метонімії, перифразі або ж метафорі. У сучасному мовознавстві проблеми, пов'язані зі звертанням загалом, і в конкретних мовах зокрема, розглядаються

представниками різних наукових традицій.

Грунтовні розвідки щодо вокатива починають з'являтися наприкінці XIX ст. й активно поширюються в другій половині XX ст. За цей період елемент мовлення пройшов стадію розвитку від «чужорідного елемента» у структурі речення, «вставного елемента» в реченні, від «елемента, не пов'язаного з іншими членами речення» до звертання, якому було надано самостійний статус [49, с. 239]. Великий внесок у вивчення вокатива зробили О. Потебня, О. Шахматов, І. Вихованець, К. Городенська, А. Загнітко, М. Скаб та ін.

Звертанням у традиційному розумінні позначають слово або словосполучення, що називає особу, до якої звернено мовлення, іноді – предмет [9, с. 22]. Звертання будується на основі так званого вокатива (кличного або звертального відмінка). Цей відмінок реконструюється ще з праслов'янської мови, уже тоді відмінкова парадигма була схожою на сучасну українську. Слова на давнє **ā* у кличному відмінку отримували закінчення **o*, якщо в початковій формі закінчувалися на твердий приголосний (давн. *рыбо*, *ржко*, *воєводо*), а також на **-e*, у разі м'якого фінального приголосного в основі (*земле*, *кѣнагыне*). Іменники з основою на **-ǫ* набували закінчення **-e*, якщо мали твердий в основі (*друже*, *городе*, *брате*), **je* або **ji*, якщо основа закінчувалася на м'який приголосний (*кѣнаже*, *отьче*, *ножю*, *краю*). Іменники середнього роду та з основами на **-ī*, на приголосний (*цѣркы*, *любы*, *мати*, *дѣчи*) особливої форми кличного відмінка не мали, натомість використовувався називний. Тобто, спостерігаємо, що в сучасній мові загалом зберігається праслов'янська система, особливістю якої є закінчення **-ю** у словах м'якої групи I відміни (*матусю*, *Ганусю*, *Лесю*). Іменники на **-ī* отримали закінчення **-е** або **-ю**, доєднавшись до слів II відміни (*гостю*) або III відміни (молодосте). Окрім того, давнє закінчення залишилось у слова *Господь* (*Господи*). Слова з давньою основою на **-ī* змінили тип відмінювання, тож набули закінчень кличного відмінка **-о** (*цѣркво*, *книго*, *моркво*) чи **-е** (*крове*, *любове*). У сучасній мові більш

поширеними є закінчення **-у/-ю**, зокрема в деяких випадках таке закінчення отримали іменники давнього відмінювання на ***-о** твердої групи (*тату*). Тож сучасний вокатив потребує дослідження зокрема й в еволюційно-проспективному вимірі, на що звертає увагу науковець А. Загнітко [18, с. 131].

Еволюційно-проспективне дослідження вокатива дає змогу виявити сутнісні відмінності звертання в різні періоди розвитку мови, а отже, й у різні моменти розвитку його граматичного ладу, з'ясувати його еволюційну динаміку, обмеження тощо. Ураховуючи суспільно-історичні аспекти мовного поступу, звертаємо увагу на те, що кличний відмінок зазнав утисків як національно-орієнована форма. Це відбувалося під час так званого новоукраїнського етапу історії правопису. Дослідник В. Німчук виділяє три такі етапи:

1. Давньоукраїнський (або давньокиївський), що припав на X–XIV ст.
2. Староукраїнський – протягом XIV–XVIII ст.
3. Новоукраїнський – XIX–XXI ст. [18, с. 132].

Упродовж останнього етапу траплялися численні спроби втручання в мовну картину, задля викорінення (або заміни на зросійщені) суто українських лексем і синтаксем. Такі перекичування призвели до того, що кличний відмінок було вилучено. Його відновлення відбулося лише в 90-ті роки XX ст., повноцінна ж кодифікація з реалізацією сучасних дискурсивних характеристик припала аж на 20-ті роки XXI ст. Тобто вокатив було вилучено із загальної іменниково-відмінкової парадигми, у 1946 році поновлено, але лише в статусі кличної форми для окремих виявів звертання. Перші збірки Ліни Костенко виходять у 50-ті роки, тобто фактично після поновлення статусу кличного відмінка. Це одна з причин, чому тло її текстів є особливо цікавим для такого дослідження.

Звертання властиві не лише художньому мовленню, перш за все вони використовуються в інших функціональних стилях: розмовно-побутовому, офіційно-діловому, епістолярному. Звертання – мовна універсалія

комунікативно-функціонального характеру. Інакше кажучи, це один із основних універсальних засобів, вироблених мовою для забезпечення спілкування між людьми і встановлення зв'язку між висловленням і суб'єктом спілкування, інтеграції різних сторін і компонентів ситуації спілкування в єдиний комунікативний акт.

Звертання належить особлива роль у комунікативному акті: воно має привернути увагу співрозмовника, зацентувати на тому, що мова спрямована саме на нього. Це можна реалізувати різними способами, з використанням різних граматичних форм і специфічної лексики. Наприклад, у фольклорній мові часто вживаються пестливі, зменшувальні звертання. Вони можуть бути ускладнені прикладами-епітетами. Наприклад, у поезії Ліни Костенко зустрічаємо: *Світку мій білий, яке тут роздоля!* (1, с. 12).

Категорія звертання стала предметом наукового дослідження з 1875 року, саме тоді була опублікована праця Ф. Буслаєва, у якій вперше з'явився термін «звертання» як засіб, що позначає стосунки між мовцями.

Кожен наступний період розвитку мови вносив щось нове у сприйняття й розуміння цієї лінгвістичної одиниці, що зумовило виникнення різних, подекуди діаметрально протилежних, поглядів на лінгвістичну природу звертання. Надалі науковці дискутували щодо питання, чи можна вважати звертання частиною або членом речення.

О. Потебня, проаналізувавши семантику й особливості матеріальної презентації граматичного значення кличного відмінка, наголосив на тому, що вокативи та номінативи мають фіксовані функції в реченні. Він звернув увагу на те, що кличний відмінок у реченні узгоджується з 2-ю особою дієслова.

Окреслену позицію підтримали також Є. Тимченко, І. Кучеренко та ін. Дослідники вказують на те, що вокатив може бути підметом, прикладкою та односкладним спонукальним реченням. І. Кучеренко не ототожнює кличний відмінок зі звертанням, адже це, на його думку, не розкриває якісної

характеристики, при цьому не виявляються його якості як члена речення, специфіка семантики тощо [28, с. 31].

І. Яценко запропонував внести звертання до граматичної будови речення разом з іншими головними та другорядними членами речення. Слова, які виступають у реченні як звертання, не позбавляються семантичних і морфологічних частиномовних ознак. Як складова частина речення, пов'язана за семантикою зі змістом вислову, звертання безпосередньо стосується вираженої думки, може бути поширене тими самими способами, що й інші члени речення [52, с. 89].

Оскільки звертання розглядається на комунікативному рівні, сам термін слід потрактувати більше за семантичним принципом, аніж за граматичним. Не варто стверджувати, що кличний комунікат є членом речення, який поширює синтаксичну одиницю, адже це одиниця не формально-граматичного рівня речення і її не слід порівнювати з прислівними – поширювачами чи детермінантами. Звертання виступає як засіб комунікативного оформлення речення-висловлення. Такі конструкції становлять згорнені висловлення і мають потенційну предикативність, ступінь вияву якої відрізняється. Вокативні речення – це кличні комунікати, а власне звертання – кличні модифікації. Термін «звертання» відтворює зміст цих конструкцій. Поняття «кличні модифікації» акцентує на їх синтаксичній сутності, видозмінах особливих самостійних одиниць – кличних комунікатів [45, с. 405].

А. Загнітко зазначає, що «є сенс у визначенні звертання як згорнутого висловлення, яке має потенційну предикативність, міра якої може бути різною» [18, с. 591]. К. Шульжук також відмовляється від нечленореченнєвого статусу вокативних одиниць, обґрунтовуючи це наявністю граматичного зв'язку звертання з реченням та виконання в окремих випадках (у поєднанні з наказовим способом дієслова) кличним відмінком функції підмета [51, с. 591].

Мовознавці І. Вихованець та К. Городенська враховують як формально-

граматичні, так і семантичні особливості синтаксичних одиниць, зокрема й звертання, що є одним із засобів ускладнення структури простого речення. У своїх дослідженнях І. Вихованець розглядає компоненти в кличному відмінку як складні за семантико-синтаксичною природою субстанційні синтаксеми, що вказують на адресата вольової дії мовця та суб'єкта потенційної дії. На семантико-синтаксичному рівні речення звертання функціонує як вторинна субстанційна синтаксема, що сформувалася в результаті об'єднання двох елементарних із семантико-синтаксичного погляду простих речень в одну ускладнену конструкцію [11, с. 112].

За визначенням О. Селіванової, звертання – слово або сполука, що позначають особу чи персоніфіковані предмет, явище, до яких звертається мовець, привертаючи увагу адресата до повідомлення, іноді надаючи предмету звернення оцінно-емоційної характеристики, експресивності; і здебільшого характеризуються граматичною незалежністю й інтонаційною та пунктуаційною відокремленістю [42, с. 160].

І. Корнійко розглядає звертання як «динамічний засіб зверненості мовлення». В. Пономаренко аналізує етапи історичного розвитку звертання і сучасні засоби його вираження. Л. Рудько вивчає комунікативно-прагматичний потенціал звертань, семантику, засоби вираження, галузі функціонування, семантичні та синтаксичні особливості, прагматику, семантичний аспект звертання. Л. Корновенко розглядає звертання у прагмалінгвістичному аспекті. Ю. Агафонов, С. Войтович та М. Копиленко визначають звертання не лише в контексті граматичних категорій, а й як компонент безпосереднього комунікативного акту [9, с. 23].

І. Шкіцька тлумачить звертання в українській мові як знаряддя впливу в межах реалізації тактики підвищення значущості співрозмовника. На думку дослідниці, ілокутивна сила звертання полягає в тому, що воно викликає запланований суб'єктом мовлення перлокутивний ефект і є засобом

цілеспрямованого регулювання поведінки адресата. Звертання розглядається як активний впливовий мовний засіб, що спричиняє зміну ментального й емоційного стану адресата, його поведінки [51, с. 105–106].

Л. Рудько, яка проаналізувала комунікативно-прагматичний потенціал звертання в англійській мові на матеріалі п'єс Б. Шоу, вважає, що звертання з погляду прагматики є особливою групою номінацій, оскільки воно збагачує, насичує текст емоційними компонентами і несе при цьому комунікативне навантаження, пов'язане з інтенцією драматурга [38, с. 3–7].

М. Олікова, здійснивши структурно-семантичний аналіз звертання в англійській мові, продемонструвала, що його форми представлено переважно такими лексико-семантичними групами, як антропоніми, апелятиви, а також прономінальні звертання, які поділяються за семантико-синтаксичними ознаками на декілька підгруп. Соціолінгвістичний аналіз дав змогу визначити мовні та екстралінгвальні фактори, що впливають на вибір звертальних форм. Найвагомішими, на думку авторки, є дихотомічні пари «письмо – усне мовлення» та «емоційність – неемоційність». Вік та освіченість комунікантів також визначають вибір форм звертання. Лексико-семантичний склад звертань варіюється відповідно до соціальної групи, до якої належать учасники спілкування [33, с. 77, 143].

Граматики сучасної української літературної мови нерідко не визначають чіткого статусу так званої кличної форми в системі відмінків. У працях вітчизняних дослідників визначено, що в сучасній українській мові є шість відмінкових форм. Крім того, у систему відмінкових форм включається також клична форма, вживана для вираження звертання. Традиційно визначають такі відмінки, як-от: називний, родовий, давальний, знахідний, орудний, місцевий, (клична форма). Клична форма, за трактуванням лінгвістів, об'єктних відношень не виражає, а тому вважати її відмінком можна лише умовно. Клична форма є елементом особово-відмінкової парадигми. Оскільки вона

протиставляється формі називного відмінка, її неможливо розглядати поза відмінковою парадигмою. У подібному трактуванні шість одиниць виступають як відмінки, а один компонент як відмінкова форма. У терміні «клична форма» поєднано дещо, властиве відмінкам, і дещо їм не властиве. Наведена думка І. Матвіяса ним же заперечена у праці пізнішого періоду, де науковець наводить думку про те, що зважаючи на певну специфіку кличного відмінка, його часто (зокрема, у шкільних підручниках) називають кличною формою і до відмінків не зараховують, хоч для цього нема переконливих підстав» (І. Матвіяс).

Кличний відмінок, як і називний, родовий, знахідний, орудний і місцевий відмінки, має типові відмінкові семантико-синтаксичні, формально синтаксичні й морфологічні ознаки. З морфологічного боку, його виділяє словозмінна флексія, що вказує на синтаксичні зв'язки й семантико-синтаксичні відношення цієї графеми до інших компонентів речення. Подібно до інших відмінків, кличному притаманні первинні і вторинні функції. У граматичній структурі української мови кличний відмінок вирізняється морфологічними, синтаксичними і просодичними засобами.

Первинною семантико-синтаксичною функцією кличного відмінка є функція адресата – потенційного суб'єкта дії, з якою корелює його первинна формально-синтаксична функція підмета. Ці первинні функції кличний реалізує в реченнях з дієслівними присудками у формі наказового способу, наприклад: *Чоловіче мій, запрягай коня!* (1, с. 56); *Закінчив польку, починай гопак, – грай, Марку, грай, бо дуже граєш гарно!* (1, с. 87).

Навколо базової функції адресата – потенційного суб'єкта дії групуються вторинні функції кличного відмінка. Базова функція певною мірою нейтралізується в конструкціях на зразок: *Галю, завтра приїжджає дідусь і Наші друзі, мамо, відвідали виставку.* На відміну від речень з дієслівним присудком наказового способу, кличний відмінок у розглянутих конструкціях виражає вторинну семантико-синтаксичну функцію семантично акцентованого

адресата і відповідно нейтралізованого потенційного суб'єкта дії та формально-синтаксичну функцію другорядного члена (детермінанта) речення, залежного від предикативної (зокрема присудково-підметової у двоскладному простому реченні) основи речення.

У конструкціях типу *Ти, Галю, чудово співаєш* кличний відмінок виконує вторинну семантико-синтаксичну функцію ідентифікації. Він семантично дублює займенникові іменники другої особи і вказує на тотожну їм семантико-синтаксичну роль. У таких реченнях кличний відмінок виступає опосередкованим другорядним членом речення.

Кличний відмінок може виступати у вторинній синтаксичній позиції однослівних односкладних речень, передаючи, як і у двоскладних простих реченнях з дієслівним предикатом наказового способу, семантико-синтаксичну функцію адресата мовлення – потенційного суб'єкта дії, наприклад: *Мій Дон Кіхоте, лицарю, чого-бо ти бредеш один по цій гіркій стежі?* (1, с. 176).

Такі речення називають звертаннями-реченнями, еквівалентами речень або одним із варіантів вокативної синтаксеми. Кличний, як і називний, – показовий відмінок у реченнєвотвірних потенціях. Можливо, кличний відмінок варто називати першим за рангом реченнєвотвірним відмінком, оскільки він майже в усіх випадках виступає конденсатом суб'єктно-предикатно-адресатної структури. Як конденсатове речення йому порівняно легко зайняти позицію однослівного односкладного речення.

У багатьох лінгвістів на матеріалі різних мов явно чи приховано відчуваємо кваліфікацію кличного відмінка як певною мірою «ущербного». Порівняймо таку тезу О. Єсперсена: «У деяких мовах, наприклад у латині, він (кличний відмінок) має особливу форму, а тому повинен вважатися окремим відмінком. Проте в більшості мов він збігається з називним відмінком, і тому не потребує окремої назви. Кличний відмінок там, де він існує, вказує на те, що іменник ужитий як друга особа і що він стоїть поза реченням або сам по собі

утворює речення. Він має пункти дотику з наказовим способом; про нього можна також сказати, що він виражає спонукання». Зважаючи на те, що у формах середнього роду і в множині український кличний відмінок збігається з називним, тобто він у цих формах морфологічно не вирізняється, М. Затовканюк кваліфікує його як відмінок, дефектний з погляду категорійно-морфологічного. Така кваліфікація применшує роль цієї грамеми в синтаксичній структурі сучасної української мови і не враховує сукупності морфологічних, формально-синтаксичних, семантико-синтаксичних і комунікативних характеристик для його (кличного відмінка) вирізнення в системі грамам морфолого-синтаксичної категорії відмінка.

Залежно від різних типів реченневих конструкцій потрібно розрізнити чотири різновиди кличного відмінка (з уведенням до функціональних характеристик емотивних супровідних відтінків): 1) семантично-складний адресат – потенційний суб'єкт дії; 2) семантично-складний кличний акцентованого адресата і відповідно нейтралізованого суб'єкта; 3) кличний ідентифікуючий полісемантичний, що дублює відповідну семантико-синтаксичну функцію синтаксично пов'язаного з ним займенникового іменника другої особи; 4) кличний однокомпонентного речення як конденсат адресатно-предикатно-суб'єктної структури. Первинними функціями кличного є семантико-синтаксична функція адресата вольової дії – потенційного суб'єкта дії і формально-синтаксична функція підмета.

На тлі центральних відмінків кличний виявляє виразні ознаки периферійності. Його периферійність полягає, по-перше, у семантико-синтаксичному синкретизмі; по-друге, у наявності супровідних емотивних нашарувань, що не стосуються семантики власне відмінкової природи; по-третє, у вузькому лексичному діапазоні відмінкової форми, що охоплює назви осіб. Поширення на інші назви зумовлене явищами персоніфікації, а отже, ґрунтується на типовому лексичному наповненні кличного відмінка.

Реченневотвірний кличний відмінок з посиленою емотивною супровідною семантикою межує зі словами-вигуками. У специфічних контекстуальних умовах емотивна супровідна семантика нейтралізує субстанційні ознаки кличного відмінка, зокрема його адресатно-суб'єктне значення, і переводить відмінкову форму до розряду вигуків.

Зараховуючи кличний відмінок до грамем категорії відмінка, визначимо його дефініцію. Кличний відмінок іменника – одна з периферійних одиниць граматичного значення морфолого-синтаксичної категорії відмінка, що в морфологічному аспекті входить як сьомий компонент до відмінкової парадигми однини й множини з її диференційованою сукупністю флексій і валентно поєднана з дієслівними формами наказового способу другої особи та виражає первинну семантико-синтаксичну функцію адресата мовлення – потенційного суб'єкта дії, первинну формально-синтаксичну функцію підмета і в типових виявах комунікативну функцію теми при актуальному членуванні речення [10, с. 77–79].

Отже, у сучасному вітчизняному й зарубіжному мовознавстві звертання як комунікативної одиниці зведені до комплексного аналізу, визначення основних питань семантико-синтаксичних, формально-граматичних та стилістичних особливостей функціонування звертань у мові.

1.2. Типологічна характеристика звертань

Різномасштабне вивчення звертання спричинює відсутність його єдиної типологізації. Розглядаючи та вивчаючи це поняття, його сутність, учені зосереджують увагу на окремих, найвиразніших типах звертань.

Загалом звертання є головним засобом вираження адресатності мовлення, що реалізується вербально й невербально. Мовні й немовні засоби привернення

уваги співрозмовника корелюють між собою. Звертання, що функціонують у мові за своїми синтаксичними та морфологічними ознаками є виокремленими конструкціями, логічно завершеними й такими, що мають константну власне граматичну (флексивну) форму. Більшість звертань реалізується у кличному відмінку [29, с. 239].

У формальному вимірі вокатив належить до іменниково-відмінкової системи, підтвердженням чого постає наявність флексійного маркування, що, з одного боку, посилює його статус, а з іншого, – дещо послаблює. Посиленням його флексійного вияву є флексійне поле, що охоплює систему закінчень -у (-ю) (*батьку, батеньку, братику, діду, дідусю*), -е (-є) (*брате, куме, отче*).

У кличному відмінку однини іменники першої відміни мають закінчення -о, -е, -є, -ю, а саме:

а) -о властиве іменникам твердої групи: *донько, дочко, дружино*;

б) -е набувають іменники м'якої та мішаної груп, -є – іменники м'якої групи після голосного, м'якого знаку та апострофа: *воле, круче, Лесе*; а також *Ілле; дуеньє, Маріє, мріє, Соломіє*;

в) -ю мають деякі пестливі іменники м'якої групи: *бабусю, Галю, доню*.

В іменників на зразок: *бабусю, Галю*, а також у лексем на кшталт *Катре, Лесе, Марусе, Марисе* спостерігається варіантність із флексією -е (-є) → *бабусе, Гале*, а в іменників *Катре, Гале, Марусе, Марисе* – вияв на -у (-ю) → *Катрю, Лесю, Марусю, Марисю*.

Заявлена варіантність мотивована узусними моделями реалізації апелятивної функції, у якій форми зразка -е (-є) постають активно опозиційними й адекватно ідентифікованими, на відміну від форм на -у (-ю). Варіантність формального вияву вокатива в іменників зразка *Катря, Галя, Маруся, Марися* (*Катре, Гале, Марусе, Марисе* (-е (-є)) → *Катрю, Лесю, Марусю, Марисю* (-у (-ю))) зумовлена, з одного боку, нормативною кодифікацією похідних здрібніло-пестливої семантики у вокативі (*Катре, Гале, Марусе, Марисе* (-е (-є))),

а, з іншого боку, аналогією таких похідних до лексем на зразок: *земля, воля, доля* → *земле, воле, доле*.

У вокативі множини іменники першої відміни мають форму, однакову (омонімійну) з називним: *баби, дочки, жінки, гривні, дуеньї, відмінниці*, формальний показник якої є максимально слабким у загальній відмінковій системі.

Іменники другої відміни в кличному відмінку мають флексію -у (-ю), -е (-є), з-поміж яких закінчення -у властиве іменникам твердої групи (зокрема із суфіксами -ик, -ок, -к(о)), іншомовним іменам з основою на г, к, х і деяким іменникам мішаної групи з основою на шиплячий приголосний (крім ж): *Петрику, Іванку, Олегу, батьку, синку, Жаку, Людвігу, Фрідріху*; а також іменникам *діду, сину, тату*. Флексія -е (-є) наявна в іменниках, основа яких має кінцевий -б, -в, -г (↔ -ж), -д, -з, -к (↔ ч), л, м, н, р, с, т, -ф, -х (↔ -ш): *голубе, нелюбе, Мирославе, Якове, Лево, вороже* (← *ворог*), *друже* (← *друг*), *дармоїде, Морозе, дяче* (← *дяк*), *козаче* (← *козак*), *чоловіче* (← *чоловік*), *соколе*.

Флексію -е мають безсуфіксні іменники твердої групи, іменники м'якої групи із суфіксом -ець і деякі іменники мішаної групи, зокрема власні назви з основою на ж, ч, ш, дж і загальні назви з основою на р, ж: *Богдане, Боже* (← *Бог*), *голубе, мосте, орле, пане, Петре, после, соколе, Степане, чумаче; бійче* (← *боєць*), *женче* (← *жнець*), *кравче* (← *кравець*), *молодче* (← *молодець*).

У сучасній мовній практиці можливі варіанти: *повстанц-ю* й *повстанч-е* від *повстанець*, *умільц-ю* й *умільч-е* від *умілець*, що є наслідком активного розширення функційного діапазону флексії -у (-ю) з яскраво вираженою тенденцією витіснення рівноконкурентних форм.

Закінчення -е мають прізвища прикметникового походження на -ів (-їв), -ов, -ев (-єв), -ин, -ін (-їн), зокрема такі, як *Романове, Чугуєве, Королеве* та ін. і варіантні форми, спільні (омонімійні) з називним відмінком: *Романів, Чугуїв, Королів*. Географічним назвам, до складу яких входять зазначені суфікси,

притаманні закінчення -е: *Києве, Лебедине, Львовє*.

В українському граматичному ладі усталилася форма вокатива із флексією -е також і в утвореннях, що складаються:

- 1) з двох загальних назв: *пане гетьмане, пане капітане, пане лейтенанте*;
- 2) із загальної назви та імені: *брате Петре, друже Грицю*;
- 3) із загальної назви та прізвища: *друже Максименку; колего Євгенищуку, пане Ковалю*;
- 4) із двох власних назв – імені та по батькові, обидва слова мають закінчення кличного відмінка: *Володимире Хомичу*.

З-поміж іменників другої відміни слова *сер, сір, гер* у вокативі мають форму, омонімічну з називним відмінком: *сер, сір, гер*, а іменник *Господь* у кличному відмінку набуває форми *Господи*; іменник *Христос* може мати варіантні форми кличного відмінка: *Христе* (наголос на першому складі), *Христе* (наголос на другому складі), рідко *Христосе*.

Форма вокатива з флексією -е (-є) постає повністю опозиційною у внутрішньовідмінковій множині. У граматичному ладі простежуване послаблення функційного статусу флексії -е (-є) у вокатива через формування узусних реалізацій форм на зразок *бовдурю* ($\leftrightarrow$ *бовдуре*), *болгарину* ($\leftrightarrow$ *болгарине*). До цього можна додати також розширення сукупності узусних конкурентних похідних із флексією -у (-ю) за нормативності -е (-є) в іменників на кшалт: *зрадцю* ($\leftrightarrow$ *зрадче*), *зрадливицю* ($\leftrightarrow$ *зрадливче*), *братцю* ($\leftrightarrow$ *братче*), що можна пояснити аналогією (закон аналогії) до форм зразка *місяцю* та впливом відповідних форм вокатива польської та словацької мов (Є. Тимченко).

Поряд із флексією -е (-є) у вокативі може реалізовуватися закінчення -у (-ю), властиве лексемам м'якої групи: *Віталію, вчителю, Грицю*. Загалом флексія -у (-ю) у вокативі наявна в іменників із кінцевим основи -й (-ј), [д'], [з'], [л'], [н'], [с'], [т'], [ц']: *гаю, дяю, ведмедю, князю, ковалю, Василю*. Відхиленням від норми постає вияв флексії -е (-є) в таких іменників, поширених у різних

дискурсивних практиках – усно-розмовних, окремих епістолярних.

Функційний вияв флексії -у (-ю) у вокатива посилюваний її реалізацією і в іменників з основою на -ж, -ш, -ч: *мужу, Барабашу, товаришу, багачу*. Вокатив на -у (-ю) властивий також похідним іменниковим лексемам із суфіксами -ик-, -ник-, -чик-, -ок-, -очок-, -еньк-, -оньк-, -енк-, -ечк-: *бондаріку, дядику, журавлику, коніку* та ін.

У кличному відмінку множини іменники другої відміни мають форму, омонімічну з називним: *брати, працівники; діячі, товариші; обрії, учителі, лікарі; моря, поля, села*; у поетичному та урочистому мовленні в окремих іменників інколи використовують форми на зразок *братове, панове* [17].

Звертання в мові за особливостями структури можна диференціювати на поширені і непоширені. Непоширені звертання складаються з одного слова. Поширені звертання здебільшого складаються з декількох слів, що виражаються іменниковими та іменниково-прикметниковими сполученнями, які групуються навколо звертання-ядра (іменник) і є означенням до нього [29, с. 240].

Для об'єктивного й повного опису категорійної системи української мови, простеження динаміки всіх її рівнів необхідне вивчення мовних явищ на тлі формальної, семантичної й комунікативної цілісності. На цьому тлі вирізняється проблема опису звертання, його семантичної диференціації дослідження функційного потенціалу звертань.

Загальна синтаксична функція звертання полягає в називанні адресата мовлення [20, с. 105]. Зважаючи на дефініцію звертання, варто зазначити, що лексика аналізованої категорії об'єднує дві загальні групи: з вказівкою на особу (осіб) і предмет (предмети) [33, с. 233].

Найчастіше дослідники вирізняють такі основні семантичні групи аналізованих компонентів:

- 1) прізвища, імена, по батькові, псевдоніми й прізвиська [19, с. 268; 52, с. 175];
- 2) назви людей за їхніми родинними стосунками [52, с. 175];

- 3) назви осіб за соціальним станом, класовою належністю, посадою, званням, титулом тощо;
- 4) назви людей за професією, спеціальністю;
- 5) назви осіб за національністю, місцем її мешкання [52, с. 175];
- 6) назви різних частин тіла [18, с. 268; 52, с.176];
- 7) назви демонологічних та міфічних істот [52, с. 176];
- 8) назви тварин і птахів та їхні клички [18, с. 268; 52, с. 175];
- 9) назви рослинного світу [18, с. 268; 52, с. 176];
- 10) назви небесних тіл, явищ природи [18, с. 268; 37, с. 205; 52 с. 176];
- 11) географічні назви [52, с. 176];
- 12) абстрактні поняття (моральні якості, переживання, психічний стан, почуття тощо) [18, с. 268; 37, с. 205; 52, с. 176];
- 13) збірність, сукупність когось (чогось);
- 14) загальновідомі поняття культури і мистецтва [52 с. 176].

Проте докладна лексико-семантична класифікація звертань і досі залишається актуальним питанням для досліджень науковців, оскільки семантичне поле звертань в українській мові надзвичайно широке.

У різних мовних стилях використовуються звертання, що різняться як за лексичним складом, так і за граматичним оформленням. У поетичному мовленні нова інформація передається не лише за допомогою предикативного центру речення, а й через інші синтаксичні позиції, зокрема, звертання.

Серед першої групи виокремлюють найбільш характерні для лірики звертання до друга, коханої та інших близьких ліричному герою адресатів, яким властивий найменший ступінь умовності. Уявна діалогічна ситуація є близькою до реальної. Просторово-часовий зсув – наближення адресата до мовця – створює ілюзію збігу уявного діалогу з моментом мовлення.

Ще один поширений у ліриці тип звертань – звертання до осіб, віддалених у просторі й часі, зокрема це апеляція до святих, героїв, політичних діячів,

історичних постатей. У таких випадках у звертаннях зростає ступінь умовності, оскільки уявна діалогічна ситуація далека від реально можливої. Поряд із цим звертання до віддалених осіб збільшує масштаби поетичної свідомості і створює передумови для розширення внутрішнього змістового простору ліричного твору [42, с. 89].

Серед звертань до неістот є такі, що відіграють важливу роль у поезії. До них належать звертання до країн і континентів, до міст і їхніх атрибутів, до природи та стихій, простору й часу, до репрезентації явищ емоційного та інтелектуального світу людини, до проявів людської культурної спадщини. Особливе місце в поетичних творах належить звертанням до рідної країни, до Вітчизни. Таке звертання може бути наповнене особливим прихованим сенсом, усвідомленням свого зв'язку з батьківщиною, особливою близькістю.

Композиційна форма звертання до природи здатна наповнюватися різним змістом, іноді дуже складним, пов'язаним із поетичним пізнанням, прагненням поглибити й розширити сферу людської свідомості, відчутти і пізнати таємниці природи. У такому випадку не природа уподібнюється людині, а навпаки, людина прагне збільшити масштаби свого внутрішнього світу аж до масштабів світу природи.

Звертання до діяльності людського духу, виявів внутрішнього світу можуть містити в собі загальний чи індивідуальний зміст. Вокативи, у яких позначені індивідуальні ознаки явищ, конкретизують внутрішній стан, надають йому неповторності, підкреслюючи цим зверненість до себе, до стану своєї душі.

Виокремлені групи звертань розрізняються не лише за характером своєї предметної віднесеності, але й за різним ставленням до ситуації природного усного діалогу, форма якого переноситься на комунікативну ситуацію спілкування поета зі світом.

Кожен предметний тип звертань окреслює своє коло поетичного сприйняття. Перевага певного типу звертань є показовою для індивідуальної

поетики. Характер звертань відображає масштаб поетичного світу, діапазон спілкування. Звертання розкривають ті сфери життя, з якими тісно пов'язаний поет, виявляють співбесідників, з якими найчастіше він вступає в діалог.

У реальних мовленнєвих ситуаціях, як наголошує І. Ковтунова, основна функція звертань (функція адресації) може утруднюватися функціями номінації й характеристизації, поєднання яких визначає розряд звертань.

До першого розряду належать звертання, які поєднують у собі функції адресації й характеристизації (звертання, які характеризують адресата). У поетичному мовленні в групі звертання часто є назви ознак. Звертання-характеристики залежно від мовного оформлення поділяються на:

1) звертання, виражені прикметниками, що виконують, крім апелятивної, ще й функцію кваліфікації адресата. Як зазначає І. Ковтунова, поетичне мовлення необмежено розширює семантику й можливості лексичного наповнення звертань. У поетичних текстах звертання-прикметники найчастіше передають не стільки експресивно-оцінне значення, скільки мають значення характеристизації. Переважання значення характеристизації зменшує в них питому вагу апелятивної функції, яка навіть у випадку гранично можливої в поетичному мовленні вираженості, має досить умовний характер;

2) звертання, які містять у своєму складі прикладки;

3) звертання, що містять прикметники-нестандартні означення, які несуть у поетичному тексті нову інформацію.

Такі прикметники у складі звертань є інформативно значущими, вони дають яскраву, індивідуальну характеристику адресату мовлення, називають ознаки, що своєрідно розкриваються в певному контексті; звертання, що містять у своєму складі порівняння або метафору.

Як бачимо, усі названі підвиди звертань-характеристик містять ознаки характеристизації адресата уже в самому звертанні.

Другий розряд представлений звертаннями-номінаціями, які суміщають

у собі функції адресації й номінації. У конструкціях із звертаннями-номінаціями адресованість має найбільший ступінь умовності. Такі звертання найчастіше використовуються під час звернення до об'єктів навколишнього світу, до абстрактних понять та узагальнених категорій.

До третього розряду належать звертання, у яких поєднуються всі три функції – адресація, характеристика, номінація (Ф. Буслаєв).

Н. Дем'янова зазначає, що в текстах з емоційним та експресивним забарвленням функція звертання полягає не стільки в називанні адресата мовлення, скільки в його характеристиці, вираженні ставлення до нього, загальному підвищенні виразності мовлення.

Саме тому, як на нашу думку, варто виокремлювати стилістичні типи звертань. Способи стилістичної варіативності звертань значно розширюються. Найчастіше використовуються такі прийоми:

- 1) звертання-метафори;
- 2) звертання-метонімії;
- 3) звертання-перифрази;
- 4) звертання-іронії;
- 5) звертання повторення;
- 6) звертання риторичні;
- 7) звертання фольклорні [14, с. 82].

Отже, типологія звертань широка й різноманітна, а структурно-семантичні особливості звертань дають підстави розглядати їх як особливий елемент художніх текстів, і власне як репрезентанти поетичного дискурсу митця.

1.3. Функційний потенціал звертань

Серед різноманітних явищ мови вокативи (у синтаксичній традиції – звертання) характеризуються не лише різноманітністю своєї структури, специфікою лексичної семантики й морфологічного вираження, а й надзвичайно широким стилістичним використанням. Вокативи є специфікою української мови, формують значну кількість ускладнених простих структур, тому без усебічного їх дослідження не можна глибоко пізнати природу речення як основної синтаксичної одиниці, а без цього неможлива побудова завершеної граматичної теорії [32, с. 178].

Незважаючи на те що дослідженню функцій звертань присвячено значну кількість наукових праць, у яких наводяться різноманітні класифікації на основі різних теоретичних засад і поглядів, і досі залишається низка дискусійних питань дослідження функцій вокативів.

Безперечним є те, що звертання нерідко надає висловленню експресивності. Серед інших функцій звертання – орієнтувальна. Утім основна (у найзагальнішому сенсі) функція звертання – спонукати співрозмовника слухати, спонукати його до спілкування [9, с. 24].

На думку О. Межова, звертання – особливий мовний знак, що належить до метакомунікативного плану, тобто плану регулювання мовленнєвого спілкування. Конституюванню звертання як дискурсного оператора адресації слугує вокативна функція, що забезпечує референцію висловлювання до певного учасника комунікації [31]. Загалом дослідники доходять висновку, що однією з найважливіших функцій звертання є саме фатична, яка охоплює весь процес спілкування між співрозмовниками, що полягає в установленні, підтриманні та завершенні мовного акту. Фатична й контактостановлювальна функції розглядаються як загальне та часткове. Остання вирізняється більш вузькою спрямованістю: обмежуючись лише встановленням контакту, вона

реалізується лише на початку комунікації, оскільки всі наступні спроби встановити контакт із співрозмовником розцінюються як «контактопідтримувальні» [9, с. 25].

Схожої думки дотримується В. Райлянова, яка підкреслює особливе місце емотивної функції звертань, сутність якої полягає в тому, що в апелятивних номінаціях мовець прямо чи завуальовано виражає свої почуття, емоції щодо адресата та його дій. Усі без винятку номінації осіб у позиції звертання, оскільки вони є характеристорами, неоднаковою мірою виражають особисте емоційно-оцінне ставлення мовця до адресата, однак кваліфікаційні номінації, порівняно з ідентифікаційними, найяскравіше виявляють характеризувальну властивість звертання завдяки наявності очевидної оцінної семантики. Кваліфікаційні номінації становлять якісні й оцінні назви осіб, пов'язані з емоційним ставленням до них з боку оточення. Їх комунікативне призначення – не називати співрозмовника, а приписувати йому певну ознаку [37].

Первинна функція звертань полягає в установленні та підтриманні контакту зі співрозмовником. Найяскравіше фатична функція звертання виявляється в тому випадку, коли наявна низка співрозмовників і мовець уточнює за допомогою тих чи тих звертань того, кого він має на увазі. Фатична функція виявляється також у тому, що звертання використовують навіть тоді, коли зрозуміло, до кого звертаються [9, с. 26].

Деякі мовознавці головними функціями звертань вважають соціальні, а саме встановлення комунікативного контакту та регулювання соціальних стосунків. Вони називають звертання маркером, що диференціює статус і ролі учасників комунікації. Констатуємо: за умов різноманіття детермінованих дослідниками функцій звертання у загальному плані переважають його соціальні та комунікативні характеристики.

Урахування теорії мовленнєвих актів дає підстави стверджувати, що форми звертань виконують функції мотивування комунікативного партнера до

певної дії. Вибір відповідних форм звертання залежить від чинників, що впливають на комунікативну ситуацію [9, с. 26].

Варто згадати, нарешті, українську германістку І. Корнійко, яка дослідила звертання як динамічний засіб вираження зверненості на матеріалі німецької мови. Ґрунтуючись на німецькомовному контексті, дослідниця називає три основні функції звертань: номінативну, управління комунікативним процесом, емотивну [23, с. 64].

Номінативна функція форм звертання базується на мовній природі досліджуваного феномену й полягає в тому, що форми звертання позначають адресата мовлення. Функція форм звертання як одного із засобів управління комунікативним процесом розглядається з погляду поетапності комунікативного акту і встановлення рамкових умов комунікації через роботу над «іміджем», що здійснюється комунікантами у процесі мовленнєвого спілкування. Функціонування форм звертання для вираження емоційно-оцінного ставлення мовця до адресата детермінується комунікативною ситуацією. Ідеться про емоційну насиченість комунікативної ситуації, що разом із повтором та інтонацією зумовлює додаткові емотивні конотації форм звертання.

Звертання в межах реалізації тактики підвищення значущості співрозмовника (маніпулятивної стратегії позитиву) може виступати знаряддям впливу [23, с. 66].

У цьому контексті варто згадати Д. Вундерліха, який уперше розглянув звертання як окремий комунікативний тип висловлювання, наголошуючи на особливій функції звертання – привернути увагу адресата [53, с. 77]. Ілокутивне значення звертання полягає в тому, що воно провокує запланований суб'єктом мовлення перлокутивний ефект і є засобом цілеспрямованого регулювання поведінки адресата.

Щодо стилістичності синтаксичних конструкцій зі звертанням (звертаннями), то вона своєрідна й різнопланова. За допомогою звертань визначається ставлення мовця до співрозмовника чи якоїсь іншої особи, про яку йде мова. Звертання виражають ласку, докір, зневагу, стають емоційними центрами речення; різні його форми та умови їх вживання створюють відтінки певної урочистості, ліричності, інтимності, голубливості тощо.

У художньому стилі поширеним є стилістичний прийом звертання до неживого об'єкта. При цьому виникає явище персоніфікації, і контекст набуває емоційного забарвлення. Особливою експресивністю й образністю позначені звертання, виражені субстантивованими прикметниками. Змістом таких звертань є називання властивостей, ознак певних об'єктів, їх оцінка, емоційна характеристика.

У нехудожніх текстах і в розмовно-побутовому мовленні вживаються здебільшого власне звертання. Вони можуть мати стилістичне забарвлення офіційності або передавати відтінки піднесеного, урочистого мовлення залежно від контекстуального оточення і від семантики слів, що виступають у ролі звертання: офіційні назви, назви людей за спорідненістю, за їх соціальним станом, професією, національністю, за віком, статтю і т. ін.

Власне звертання – це найуживаніші, звичайні, масові звертання-назви особи (осіб), до якої (яких) мовці звичайно звертаються за найрізноманітніших комунікативних умов і з певною метою. Наприклад: основна сфера вживання власне звертань – усне розмовно-побутове мовлення, яким здебільшого й охоплюється широке, до того ж пряме використання найрізноманітніших синтаксичних конструкцій із звертанням. Меншою мірою власне звертання простежуються в інших стилях мови.

Звертання найчастіше вживаються в таких комунікативних різновидах речень, як спонукальні й питальні. Формою таких речень співрозмовника спонукають до певної дії, до відповіді. У цьому найбільше виявляється

стилістична зорієнтованість висловлюваного, передаваного структурою спонукального чи питального речення зі звертанням.

Мабуть, ніхто з мовців не звертається до співрозмовників (реальних чи уявних) нейтрально з погляду почуттєвого. У звертаннях мовців один до одного завжди відстежується «Я» - позиція, виявляються взаємини людей, передаються симпатії та антипатії. Називаючи адресата певним звертанням, адресант (мовець) здебільшого його характеризує позитивно або негативно, але з неоднаковою експресією, емоційністю.

Звертанням мовець привертає увагу до висловлюваного, тому воно завжди викликає експресію слухача (читача), яка нерідко проєктується тим, хто створює речення зі звертанням. Повторення того самого звертання чи його синонімічний вияв посилює звертальність і здебільшого сприймається як засіб художньо-образного висловлювання.

Риторичні звертання здебільшого стосуються різних неживих предметів (назв явищ природи, географічних назв, абстрактних іменників, слів з переносним значенням). Стилістична виразність риторичних поетичних звертань виявляється, зокрема, тоді, коли звертання співвідносяться зі структурами називного уявлення. Епітетні звертання пояснюють, виділяють, підкреслюють певні ознаки особи чи предмета або характеризують, зображають його.

Риторичне звертання представлено загальною чи власною назвою (особи, речі, предмета, рослини, тварини, абстрактного поняття, міфічного персонажа, історичної особи тощо), до якої непрямо, а тропеїчно, переважно метафорично, звертається мовець. Наприклад: до риторичних звертань із більшою чи меншою активністю і лише їм властивою стилістичною функцією найчастіше вдаються в розмовно-побутовому і художньому мовленні, а також у деяких жанрах публіцистичного мовлення. Майже не властиві риторичні звертання офіційно-діловому мовленню.

Своєрідне стилістичне забарвлення мають речення із займенниковими звертаннями, які можуть набувати відтінку або зневажливого, лайливого, презирливого, або пестливого, голубливого.

Отже, звертання – активний впливовий мовний засіб, що виконує в мові безліч різноманітних функцій. Функційний спектр звертань досить широкий, він залежить від багатьох факторів, зокрема, від ситуації мовлення, соціального статусу як адресата, так і адресанта, стосунків між мовцями тощо.

Висновки до розділу 1

Підсумовуючи викладене вище, можемо констатувати, що вивчення звертання є однією з актуальних проблем сучасної лінгвістики. У мовознавстві існує багато розвідок і трактувань цього поняття. Значний теоретичний внесок у вивченні категорії звертання зробили такі мовознавці, як-от: О. Потебня, І. Вихованець, І. Кучеренко, М. Скаб, І. Яценко, К. Городенська, А. Загнітко та ін. Однак звертання як компонент речення завжди привертало й привертає увагу мовознавців, тому й дотепер немає єдиної загально визнаної теорії щодо його статусу.

У нашому дослідженні використовуємо узагальнене традиційне визначення терміна: звертання – слово або словосполучення, що називає особу (іноді – предмет), до якої звернено мовлення, інтонаційно в усному мовленні та пунктуаційно на письмі виділене в реченні, не є членом речення та надає висловленню певного стилістичного забарвлення.

Звертання відіграють вагомую роль в організації текстів. Типологія звертань різноманітна, адресатом у них виступають істоти, неістоти, предмети, явища, процеси тощо.

Даючи характеристику адресату мовлення, вони несуть основне смислове навантаження, а також частково чи суттєво змінюють експресивне забарвлення вислову.

У дослідженні, спираючись на запропоновані вченими класифікаційні схеми типологізації, намагатимемося здійснити спробу аналізу основних семантичних і структурних типів звертань, виділивши найзагальніші тематичні поля та розподіливши їх на групи, з урахуванням їх навантаження.

РОЗДІЛ 2

ТИПОЛОГІЯ ЗВЕРТАНЬ У ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ ЛІНИ КОСТЕНКО

2.1. Структурні особливості звертань

Вивчення поетичної мови певного автора дає змогу простежити, як за допомогою мовно-виражальних форм створюються конкретно-чуттєві, наочні образи, яким чином реалізується індивідуально-авторський стиль, як передаються ідеї й погляди митця. Лінгвостилістичні особливості поезії досліджували В. Виноградов, С. Єрмоленко, І. Ковтунова, Б. Ларін, В. Моренець, В. Онищенко, Г. Степанов, В. Чабаненко, Л. Савченко та ін. На думку цих лінгвістів, функціонування мовних засобів у поетичних текстах порівняно з текстами інших стилевих різновидів має свою специфіку [34, с. 119].

Стиль митця визначається насамперед синтаксичною будовою тексту. Синтаксис має конструктивний характер (Л. Мацько), а відтак виявляється у здатності до побудови нових структур з лексичного та морфологічного мовного матеріалу, має великі стилістичні можливості. На думку А. Єфимова, «уся архітектоніка словесної тканини – відбір конструкцій, їх організація, розміщення і об'єднання, уся словесна композиція твору перебувають у прямій залежності від своєрідності індивідуального синтаксису кожного поета і прозаїка» [22, с. 141]. Саме тому вважаємо за необхідне приділити особливу увагу синтаксису поетичного мовлення Ліни Костенко, побудові та використанню звертальних конструкцій.

Задля створення нових оригінальних образів митці застосовують усі види тропів, фігур і стилістичних прийомів. Серед цих виразних художніх засобів мовознавці виокремлюють звертання. Поетичні звертання суттєво відрізняються

від побутових, а також тих, що використовуються в офіційно-діловому стилі. Як виразові засоби, вони є образною складовою поетичної тканини тексту, виконуючи не лише суто номінативну роль, а й підкреслюючи ставлення мовця до співрозмовника чи іншої особи. Різні за формою, звертання надають контекстам ліричних, урочистих, інтимних та інших відтінків [22, с. 141].

Творчість Ліни Костенко є цікавою для дослідження звертання як граматичної категорії та його функцій у поетичному тексті. Мова творів Ліни Костенко сповнена нетиповими виражальними засобами, авторськими новотворами, цікавими зворотами. Мовотворчість Ліни Костенко характеризується емоційною виразністю, психологічною напруженістю, характерною ліричним текстам, багатоплановістю формально-синтаксичних побудов, семантичними відтінками в лексичних і граматичних засобах у відображенні мовної картини світу за допомогою поетичних образів.

Так, парадигма звертань у поетичних текстах Ліни Костенко доволі розлога й широко представлена в художньому дискурсі. Типологізуючи їх за структурою й семантикою, ураховуємо такі категорійні ознаки звертань:

- 1) морфологічний вияв;
- 2) відмінкова форма;
- 3) кількість компонентів, їх частиномовна приналежність;
- 4) семантика слів на позначення звертань, значеннєві відтінки.

Слід акцентувати також і на художній природі досліджуваного матеріалу, зважати на те, що поетичні звертання суттєво відрізняються від розмовних і навіть публіцистичних. Систематизація цієї групи слів є важливою для подальшого аналізу стилістичних особливостей творчості авторки, визначення найвиразніших рис її ідіостилю і тематичних акцентів. Дослідження звертальних конструкцій у контексті типологізації дає змогу виявити певну тенденційність, найбільш продуктивні у творчому аспекті лінгвістичні коди, які Ліна Костенко інтерпретує в поетичних текстах. Зважаючи на вагому роль

авторки в літературному й культурному становленні нашої держави, доречно говорити про загальнокультурні, ментальні коди нації.

2.1.1. Морфологічні вияви звертань у поетичних текстах. Звертання у формі кличного або, рідше, називного відмінків іменника, є природним, але може бути неоднаковим за частиномовною належністю. Також вокативи можуть бути виражені формами особового займенника чи оказіональними формами прислівників і навіть підрядними конструкціями.

Звертання функціонують і як тип номінативного односкладного речення, відокремленого знаками оклику, що виконує функцію звертання, граматичний центр якого позначений формою іменника в називному або кличному відмінках. Вокативне речення виражає комунікативну цілісність, передає модальну чи емоційно забарвлену думку, виражену інтонаційно (інтонація оклику, заклику, прохання, докору, незгоди тощо).

У досліджуваних поезіях найуживанішими та досить широко представленими є такі морфологічні вияви вокативів:

1) форма кличного відмінка однини іменників з різними флексіями. Формальними показниками, які маркують граматичне значення кличного відмінка іменника, є передусім специфічні для нього флексії. У творах поетеси найчастіше фіксуємо такі флексії:

- флексія -е (-є): *Ти так і вмер, **Тарасе**, в самоті?* (7, с. 228); *О, не співай, **красуне**, при мені!* (7, с. 169); *Заворожи мені, **волхве!** Заворожи мені, **волхве*** (7, с. 114); *Ти мілієш, **лимане*** (7, с. 107); *О, розмотай шляхи мені, **богине!*** (7, с. 30); *Даремно, **Маріє**. Бо він збайдужіє завтра* (5, с. 229); *Давно це було, **Румуніє**, коли ти була під боярами* (1, с. 370);

- флексія -у (-ю): *Куди ж ти, **Мареку**, дінешся?* (7, с. 45); *Вона молилась: – **Грицю**, чуєш, **Грицю!*** (7, с. 157); *Гей, **писарю**, неси мою печатку!* (7, с. 272); *Мовчить цариця, **государю*** (7, с. 146); ***Кобзарю**, знаєш, нелегка епоха оцей*

двадцятий невгамовний вік (7, с. 112); *Ох, лицарю, не зв'язуйся з отарою, вона тебе затопче в пилюгу* (5, с. 245); *Вибрав же, дурню, долю гірку!* (4, с. 102); *Ти, тюремнику, сторож недремний* (4, с. 100);

- флексія -о: *Чого ти ходиш, Ядвіго? Король твій помер, Ядвіго!* (7, с. 165); *Я кохаю Вас, Євро. Не виходьте за мене заміж* (7, с. 166); *Ох, я не Фауст. Я тільки жінка. Я не скажу: «Хвилино, спинись!»* (7, с. 57); *Ти розумієш, бабо? Кам'яні! Ото – літак, а не якась дараба* (7, с. 108); *Куди ти ділась, річенько? Воскресни!* (7, с. 187); *Тітко, може, натомилися? Хутчій давайте руку, підвезу* (5, с. 247); *Дай руку мені, Людино, це буде наш форум Духа* (5, с. 250); *Хто ти, жінко? Я самота* (4, с. 92); *На маскарадї ідей. Хто ви, маско?* (1, с. 520);

2) форма кличного відмінка множини іменників, омонімічна з називним: *Тож веселімось, людоньки, на людях* (7, с. 245); *Спиніться, люди. Хоч поставте кому* (7, с. 318); *Що, доспівалися, нащадки? Зіпхніться перше з мілини* (7, с. 139); *Заведіть мене, дороги, у моє кохане місто* (5, с. 62); *Вітаю вас, Океани! Пробачте за всі знуцання, яких завдали вам люди* (5, с. 100); *Ви поезія, вірші? Чи тільки слова?* (2, с. 9);

3) форма називного відмінка однини іменників: *Скажуть: життя, прийми тепер мене!* (7, с. 68); *Нелегко, брат? Нічого, це життя* (7, с. 137); *Обступи мене, ліс! Хай зупиниться вся ця ватага* (7, с. 198); *Пробачте, осінь, я вас не впущу* (6, с. 52); *Поет, не будь поетом. Тобі за ето ордена дадуть* (6, с. 117); *Хто ви, собаки? Колишні люди* (4, с. 96);

4) субстантивовані прикметники: *Слухай, милий, ти захищайся!* (7, с. 54); *А ти ж, моє місто, – єдине, одне! – о, як цькувало і гнало мене! Прославилось, рідне. Осанна тобі* (7, с. 151); *А ти, пихате і речисте, по груди вгрузло у сміття* (7, с. 141); *Ще ви, чорні, передохнете, поки кінь цей упаде!* (2, 144) *Агей, передні! Не робіть затору. Чого спинились?* (5, с. 19); *Зігрій мої, коханий, руки, закрій квартирку у вікні* (5, с. 33); *Тебе, далекий і недобрый, своїм навіки наречу*

(5, с. 46); *Дорогі мої, діамантові! Не циганка я, а скажу* (3, с. 25); *Сховався б ти за його плечима, а ти, нерозумний, пнешся вперед* (4, с. 23); *Мій предковічний, мій умитий росами, космічний, вічний, зоряний, барвінковий...* (5);

5) форма особового займенника: *Я Вас люблю, о, як я Вас люблю!* (5, с. 253); *Ти ж ніч моя і світло моє денне!* (5, с. 295); *Спасибі й вам, що ви не м'якуші* (3, с. 55); *Я думаю про Вас. Я знаю, що Ви є. Моя душа й від цього вже світає* (3, с. 107); *Я річку побачила раптом. Питаю: А хто ж ти така? – Я Альта, я Альта, я Альта! тонесенько плаче ріка* (2, с. 21); *Слухайте, ви, що ідеї розплямкали, чийми руками ту стелю роблено...* (1, с. 143).

Отже, в українській мові нормативною морфологічною формою звертання є кличний відмінок іменника, але спостерігаємо й уживання інших частин мови або іменника в називному відмінку. Це вказує на те, що звертання в поезіях Ліни Костенко позначені високим ступенем експресії, близькі до форм, уживаних у буденному мовленні.

2.1.2. Структурні типи вокативів. Вокатив у поетичних творах Ліни Костенко функціонує у формі як непоширеного чи поширеного звертання, так і вокативної конструкції. Тобто може бути представлене такими виявами: власне звертання з усіма синтаксично пов'язаними з ним словами чи вокативного речення, а також будь-якого сполучення двох чи кількох звертань.

За структурою звертання у творах Ліни Костенко класифікуємо за такими різновидами:

1. Однокомпонентні конструкції, виражені одним словом: іменником у кличному відмінку або іншою частиною мови (займенником, прикметником) у значенні іменника: *На кожен виклик, совісте, іди!* (1, с. 155); *Слухай, мулате, бачиш ті ночви, нехай це буде стара пірога* (1, с. 182); *Все залишиться, милий, позаду* (7, с. 167); *Я люблю, коханий, Київ і Варшаву, але Батьківщина в кожного своя* (5, с. 243). Серед них виділяємо звертання, виражені різними

частинами мови.

2. Багатокомпонентні конструкції, які диференціюються на підтипи:

а) двокомпонентні: *Вечірнє сонце, дякую за день, за цю потребу слова, як молитви* (7); *Скажи мені, хто ти, чудний подорожній?* (1, с. 120); *О музи геліконів степових!* (1, с. 442).

б) трикомпонентні: *Мій рідний краю, зроду ти не мав нейтральних барв, тих прісних пуританок* (2, с. 161); *Злазьте з барикад, герої до першої скрути* (2, с. 145); *Мій Дон Кіхоте, лицарю, чого-бо ти бредеш один по цій гіркій стезі?* (2, с. 176); *Біднесенький мій ліс, хіба уже пора?* (1, с. 345).

Поширені звертання, використані поетесою, найчастіше виражені іменним словосполученням. Загалом звертання у творах Ліни Костенко поширюються за рахунок узгодженого означення або прикладки:

- звертання, що містять у своєму складі прикладки: *Коштовний камінь в перстні легенд, – цариця Савська, о, цариця Савська!* (7, с. 168); *Моя бабуся, старша моя мамо! Хоч слід, хоч тінь, хоч образ свій залиш!* (7, с. 96); *А як тоді жилось тобі, Климено, нещасна, вірна жінко Прометея?* (7, с. 150); *В таке цвітіння, князю Володимире, тобі не сумно бути кам'яним?* (7, с. 296); *Голубко Жанно, дух незлоблїлий* (7, с. 152); *Ех, люди, ех, тарантули, і як вам не наскучило кусатись?* (7, с. 375); *Квітко-нагідко, яка ж ти чарівна!* (5, с. 278); *Маріє, Діво Пресвятає, це Ти так плакала вночі?* (7, с. 261); *Жінко-птице, звідки така ти, із яких неземних партитур?* (3, с. 70); *Сіре місто, бетонна маро, до кісток перепале гудроном* (7, с. 282); *Що, розуме, скептичний мій химернику?* (7, с. 122); *Мої палаци, вежі крижані, я в першу мить не знаю навіть, де я* (6, с. 89); *Літо, браття поети. Не хватає води* (1, с. 159); *В долині Тигра і Єфрата, котру заносить жовтий мул, поблякне слава Герострата перед твоєю, місто Ур* (1, с. 360); *Пані-товаришко, слава Йсу* (2, с. 89); *Ой, бабо-жабо, яка ж ти потворна!* (2, с. 66) *Що, розуме, скептичний мій химернику?* (1, с. 280);

• звертання, поширені займенниками, прикметниками та дієприкметниками, що несуть у поетичному тексті нову, додаткову інформацію, зокрема: *Коханий, мій рідний народе, ти збудешся врешті чи ні?! (7, с. 246); Прости мені, мій змучений народе, що я мовчу (7, с. 259); Мої суцвіття, биті холодами, ви добру зав'язь все-таки дали (7, с. 384); Зорі стозорі, ви що – телепати? (7, с. 33); Душе моя обпалена, і як ти ще жива? (6, с. 299); Гей, ідіть, благодатні зливи! (1, с. 186); Гримучий світе, ти хоч тут помовч! (1, с. 243); Убоге поле, ми з тобою Креси, деь наше зерно – гори золоті (1, с. 339); Казковий край, небачені терени! А прийде вечір, тільки бережись (1, с. 457).*

Окрім звичайних звертань, які з погляду традиційної граматики стоять поза реченням і не виступають його членами, у поетичному мовленні Ліни Костенко нерідко простежуються звертання, які в комунікативному аспекті виявляються на рівні речення, специфічно виконуючи його функцію, тобто звертання-речення, або вокативні речення. Слід зазначити, що такі звертання притаманні більше розмовному стилю, тож їх використання в поетичному мовленні надає йому певної невимушеності, ефекту живого діалогу. Зазвичай такі звертання супроводжуються яскраво виявленою окличною, спонукальною чи питальною інтонацією.

За будовою звертання-речення відповідають категорії непоширених звертань, але є складнішими за змістом: вони виражають певну думку-почуття, яким супроводжується звертання до особи. На відміну від конструкцій такого типу та вокативних речень, звичайне звертання не є окремим висловлюванням, а перебуває у складі речення. Порівняймо: *Іваночку! Чекає кіноплівка. Лишай косу в сусіда на тину (1, с. 37) та Куди ти ділась, річенько? Воскресни! У берегів потріскались вуста (1, с. 53).* Вокативні речення використовуються також задля особливої ритмізації мовлення, створення поетичної динаміки, відповідного розміру в системі віршування.

Виокремлюючи звертання-речення, ми послуговувалися визначенням О. Селіванової, яка зазначає, що це «тип номінативного односкладного речення, відокремленого знаками оклику, що виконує функцію звертання, граматичний центр якого позначений формою іменника в називному або кличному відмінках» [43, с. 72]. Наприклад: *Трагічна мово! Вже тобі труну не тільки вороги, а й діти власні тешуть* (7, с. 211); *Моя Пісне Пісень! Золоте пташеня мого саду* (7, с. 166); *Дорогі мої друзі! Скоро моя зупинка* (5, с. 20); *Мисливче, хороший мій! Із всіх можливих двобоїв найгірший нерівний двобій* (5, с. 54); *Лазідна жінко! У тебе таке обличчя, ніби на нього відсвіт кладе непогасний вогонь* (5, с. 66); *Мій милий, мандрівнику гордий! В яких ти блукаєш краях?* (5, с. 113); *Безсмертна мово! Ти смієшся гірко. Ти ж в тій труні й не вмістишся, до речі* (7); *Юдоль плачу, земля моя, планета, блакитна зірка в часу на плаву, мій білий світ, міцні твої тенета – страждаю, мучусь, гину, а живу!* (2, с. 33); *Бог їй каже: о жінко!* (1, с. 170).

Отже, у поезіях Ліни Костенко представлено різноманітні за структурою звертання. Поетеса активно продукує як однокомпонентні короткі форми, так і багатоконпонентні, вокативні речення, розлогі конструкції. Таку варіативність можна розглянути з двох позицій. Так, у семантичному контексті різні за структурою звертання інтерпретують багатопланові рівні у тексті поезій. Багатоконпонентні звертальні конструкції подають детальний опис суб'єкта, до якого спрямована мова, передають певні його риси і ставлення авторки, модальні маркери, виразну позитивну чи негативну конотацію. Коли для звертання Ліна Костенко використовує коротку форму або вокативне речення, відстежується чіткість та лаконічність, необхідні для створення відповідного сенсу й образності. З іншого боку, оскільки звертання виділяються пунктуаційно та інтонаційно, вони відіграють вагомий роль у побудові ритміки поетичного тексту.

2.2 Семантичні різновиди звертань у поезії Ліни Костенко

Спираючись на напрацювання в галузі семантики звертань різних мовознавців та, зокрема, послуговуючись класифікацією, запропонованою І. Бойко у статті «Семантичні типи вокативів як джерело характеристики мовної особистості (на матеріалі художнього дискурсу)», нам вдалося класифікувати виокремлені з поетичних текстів звертання. У кожній із зазначених семантичних груп виділяються певні семантичні поля.

У семантичній групі істот виділяємо такі семантичні поля:

1) теоніми: *У якому, **Боже**, провидінні показав ти нивку кам'яну?* (7, с. 172); *Маріє, Діво Пресвятає, це Ти так плакала вночі?* (7, с. 261); *Але за віщо, **Боже мій!*** (7, с. 27); *Найнезабутніше з обличь, таке єдине, **Боже, Боже!*** (7, с. 76); *Починалося з Хаосу. Йдеться до порожнечі. У порожнечі нема резонансу. До кого волати, **Господи**, скажи їм, щоб вони схаменулись?!?* (7, с. 266); *І світ кривавий, **матінко свята!*** (1, с. 72); *Господь, спаси мене від доброти!* (1, с. 209); *Єдиний **Боже!** Все обсіли хама. Веди мене шляхетними шляхами* (1, с. 493); *Прости, прости їм, **Боже!*** (2, с. 408); *На те ж воно, **Господи**, й літо, щоб плоди достигали* (1, с.170);

2) антропоніми, серед яких виділяємо окремі семантичні групи:

- номінації об'єкта за найзагальнішими родовими ознаками: *Тепер дітей годуй не кетями. – **Дівча**, а киньмо і мені!* (7, с. 338); *Мовчить цариця, **государю**. Стоїть цариця і мовчить!* (7, с. 146); *О не співай, **красуне**, при мені!* (7, с. 169); *Дорогі мої друзі! Скоро моя зупинка* (5, с. 20); *Тоді не подумай, **друже**, що вже відшуміли зливи, що серцем я стала байдужа і словом стала зрадлива* (5, с. 52); *Мисливче, **хороший мій!** Із всіх можливих двобоїв найгірший нерівний двобій* (5, с. 54); *Лазідна **жінко!** У тебе таке обличчя, ніби на нього відсвіт кладе непогасний вогонь* (5, с. 66); *Поете **мій високий!** А як же ти поезії писав?* (5, с. 110); *Геніальний **художнику!** Ти, що бачиш не тільки*

співвідношення барв, точну форму, світло і тінь (5, с. 133); *Ти любив Одилію, принце, і красу її лебедину* (5, с. 197); *Поете, вмій шукати і чекати!* *Найкращий віриш ще ходить на свободі* (3, с. 38); *Ой, стережися, дівчино, її!* *Вона той ніж взяла не для опеньків* (3, с. 45); *Політика, мої пані, то діло збиткове для вроди* (6, с. 108); *Бо холодно і нудно йому стоять, арійцю, на посту* (6, с. 114); *А поки що, маленький папуас, я відкриваю стежечку і квітку* (6, с. 240); *Не свистіть на мене, дядьку міліціонере!* (1, с. 155); *Бог їй каже: о жінко! Ти ж тільки слабке створіння* (1, с. 170); *Це знаю я. Жалій мене, звіздарю* (1, с. 184); *Він нестерпний? Дами і добродії! Етику порушив, етикет?* (1, с. 228); *Спасибі, хлопче, ніколи і нікуди. Все роздала, червінці й дукачі* (1, с. 334); *І той сусід сказав тоді у тиші: Панове судді! Я її привів* (1, с. 381); *Перехрестіться, пане, на ікону* (1, с. 381); *Ну, налітайте, скіфи, до привозу!* (1, с. 462);

- звертання до людей / людини як до нації загалом, так і до конкретного її представника: *Які врятують тебе гуси, о найнещасніший народ, що, переживши такі струси, не пережив своїх глупот?!* (7, с. 141); *Прости мені, мій змучений народе, що я мовчу* (7, с. 259); *Народе, дай долоню, я буду ворожити!* (1, с. 407); *Коханий, мій рідний народе, ти збудешся врешті чи ні?!* (7, с. 246); *Моя Вкраїно, ти це, чи не ти?* (7, с. 268); *Спиніться, люди. Хоч поставте кому* (7, с. 318); *Люди, будьте взаємно ввічливі! І якби на те моя воля, написала б я скрізь курсивами: – Так багато на світі горя, люди, будьте взаємно красивими!* (7, с. 48); *Я прошу, люди, вислухайте мене* (5, с. 286); *Добрідень, люди! Вбитий на снігу, я спам'ятався в зоряній пустелі* (3, с. 29); *Спасибі, предки, за духовний спадок!* (1, с. 263); *В двері стукала, селом вешталась: – Люди добрії, дайте решето!* (7, с. 333); *Ти бувала зіркою, людино! Хто ж має право людство погасить?!* (5, с. 172); *О, подожди, людино, будь ласкава* (6, с. 60);

- номінації родинного типу: *Побудь дитиною, синочку. Твоє дитинство*

золоте (7, с. 233); *Танцюй, танцюй, дитино!* І ми танцюєм теж (7, с. 178); *Заважає мені то щастя, то розваги, то просто лінь. Мамо моя, не сумуй* (5, с. 153); *Чуєш, батьку?* (3, с. 42); *Чую, синку!* (3, с. 42); *Оце і все, що є тепер у мене, моя матусю, нене моя, нене!* (6, с. 152); *Не бійся, куме, іще трошки! Гукніть сусідам і родині, що ми уже посередині!* (1, с. 47); *Та мамочко, та вийдіть з льоху!* – в душник благали діти й чоловік (1, с. 387); *Сину мій, сину!* Де ти не є, чує як б'ється серце твоє (4, с. 100); *Матінко, гляньте у вічі мені!* (4, с. 101); *Скільки ж вам років, дідусю?* (2, с. 81); *Чоловіче мій, запрягай коня! То не кінь, а змій, миготить стерня* (6, с. 23);

- власні імена: *А тепер – ти пиши їм, Катько, ти не бійся* (7, с. 155); *Грай, Марку, грай! Веселу, не яку* (7, с. 45); *Альбіоні, Верді, Сарасате, допоможіть цей сум перебрести!* (7, с. 77); *А я лечу, лечу, лечу, лечу!* – *Григорій Савич!* – тихо шепочу (7, с. 120); *Ти де взялася, Іма Сумак?! В оцей блюзнірський камуфляж як проросли твої молитви, той клетіт древнього жерця?* (7, с. 132); *Дон Піппо Лірозі, ми завжди в дорозі. Я вперше Вас бачу. Я згадую Вас* (7, с. 173); *Іваночку!* Чекає кіноплівка. Лишай косу в сусіда на тину (7, с. 215); *Куди ж ти, Мареку, дінешся?* (7, с. 45); *А ти, Домбровський, ти почав курити?* (7, с. 228); *Я люблю тебе, Нансен!* І чекатиму все життя (7, с. 167); *Пробачте їм, пане Гамсун. Вас надто любили люди* (5, с. 261); *Твій батько, Галю, чоловік значний* (3, с. 27); *А що, мадам Полетико? Позиція не вигідна* (3, с. 32); *Ідалія, сучасниця, ну, як тобі сичалося?* (3, с. 35); *Жіночий голос погукав: Андрійку!* – *А озирнувся сивий чоловік* (3, с. 73); *Лежи, Іване. Світ вже був немилый* (6, с. 301); *Старенька жінко, Магдо чи Луїзо! Великий світ, холодні в нім вітри* (6, с. 308); *За що він бився, Магдо, проти кого?!* (6, с. 310); *Невже це ти, Етель? Етель і Ліліан?!* (1, с. 235); *А ти, Склодовська, змучена Маріє, бувало й так, що не бувало су?* (1, с. 256); *А ти – блюзнір, подвижнику Везалій? Тобі досадно?* (1, с. 256); *Ти схуд, Джордано. Одіспався б трохи* (1, с. 256); *Ну,*

Петре, як? Зігрів свої долоні? (1, с. 367); *А слова, слова, Марусю, видумані, мертві* (1, с. 472); *Скажіть, будь ласка, фантасте Уеллс, чи буває фантазія похмуриша, ніж дійсність?* (1, с. 515); *Миколо, здрастуй! Ось тобі надгріб'я* (4, с. 107); *Ми все-таки знайшли тебе, Гюго!* (4, с. 12); *Ох, Зонька, Зонька, тигр це краще* (2, с. 95); *І раптом, що це? Сторож закричав: Месьє Віктор, на обрії карета!* (1, с. 490).

Серед особливостей цієї групи можна відзначити наявність номінацій лише на ім'я, лише на прізвище (почасти з додатковим елементом типу *пане, товаришу* тощо, у препозиції та елементом, що несе додаткову семантичну конотацію, у постпозиції до ядра апелятива), на ім'я та по батькові;

- міфоніми (міфічні та літературні імена): *Ти, Дон-Кіхоте, може, біснуватий? Що в тебе є? Печаль і даліна* (5, с. 244); *А як тоді жилось тобі, Климено, нещасна, вірна жінко Прометея?* (7, с. 150); *О музи, музи, музи кам'яні!* (7, с. 376); *Ти знов прийшла, моя печальна музо. Не бійся, я не покладаю рук* (7, с. 392); *Такою ти з'являлася, о Музо, натхненним опівнічникам-поетам* (1, с. 166); *Тут берегів амфітеатри, і море міниться от барв. О Прометею! Варто?!* (7, с. 111); *Ще крок, Сізіфе. Не чекай на оплески* (7, с. 149); *Що, громовержцю? Що, Юнімере? Насперечались ущерть* (1, с. 244);

- апеляції до коханої людини. Саме звертання цього типу можна вважати поетичними знахідками поезії Ліни Костенко. Вони можуть поєднуватися із традиційним звертанням, що посилює оригінальність новоутвореного: *Милий мій, милий! Де ти не є, згадую завжди кохання твоє* (4, с. 101); *Дорогий мій, сонячний, озвися!* (7, с. 78); *Прощай, прощай, близька мені людино!* (7, с. 286);

- апелятиви, утворені за народнопоетичним зразком: *Ти краще злазь, козаче, із коня, копай могилу поки не підмерзло* (5, с. 247); *Ой, сестриченько-яличко, ти не дряпай моє личко* (7, с. 155); *Повій, вітре буйнесенький, звідкіль тебе прошу* (5, с. 268) *Ходім зі мною, доленько, ходім* (5, с. 273); *Царівночко!*

Танцюєш віртуозно (1, с. 363); *Створіннячко! В такому забутті. Як ставиш ти грайливо й граціозно на білий мармур ніжки золоті!* (1, с. 363); *Моя ти голубичко* (2, с. 91); *Мій дикий коню, норовистий коню! Все так би ти й іржав* (1, с. 195);

- зооніми: *Як Вам, бджілко, ночувалось?* (7, с. 327); *Ти, вовче, сядь. Ти на порозі ляж* (7, с. 45); *Сороко, не кричи! Я в лісі не стороння* (7, с. 69); *Прощай, морська корово із Командорських островів!* (7, с. 192); *Облети, моя птахо, те царство вугляне, що вжило неналежно Прометеїв вогонь* (7, с. 365); *Пробачте, бджоли, ми їх потолочим, нам конче треба рухатись вперед* (5, с. 19); *Птиці зелені! Що ж вам ще треба? Маєте місяць. Маєте небо* (5, с. 72); *Косуленько, пробач, що ти за дротом* (3, с. 59); *Лосі, лосі, жумряйте траву* (6, с. 69); *А гніздо ліпити, ластівки, все одно вам, із якого глею, з Рейну, з Нілу чи з Угрюм-ріки?* (2, с. 53); *І все. І ніч. Живу, як в дзоті. Прощайте, птиці какаду* (1, с. 505).

У семантичному полі звертань виділяємо такі семантичні групи:

- на позначення абстрактної лексики, представлені такими звертаннями: *Погрійся тут, моя нічна mano, хоч ми із казки вибули за віком* (7, с. 45); *Моя любове! Я перед тобою. Бери мене в свої блаженні сні* (7, с. 49); *Добрий ранок, моя самотності!* (7, с. 124); *Ти, незглибима совісте майстрів, тобі не страшно навігацій Лети!* (7, с. 127); *Моя муко, ти ходиш по грані!* (5, с. 239); *На добраніч, свободо моя!* (5, с. 240); *Куди ведеш мене, моя гордине?* (5, с. 244); *О небезпека, програна як гами!* (3, с. 78); *Душа моя, не плач... Ці вили спорту вже тепер жіночі* (6, с. 51); *Прощай же, радосте, бо я беру квіток, беру квіток на шпиль самої Туги!* (6, с. 110);

- звертання до номенів: *Спасибі вам, двори і явори, що ви лице дали його розгледіть* (7, с. 189); *Тебе ні з ким нетреба пити, каво* (3, с. 67); *Відгриміть, колеса, відгриміть* (6, с. 67); *Одкам'янійте, статуї античні, одкам'янійте і кричіть на твалт!* (1, с. 75); *О плем'я кочове! Ти згадуєш Папушу?* (1, с. 410);

О мово, ти іще жива. Тяжкі твої тортури (1, с. 523); *Не шуми, холодний вітре* (5, с. 102); *хмаро, геть з-перед очей!* (5, с. 102); *Гей, ідїть, благодатні зливи!* (1, с. 186); *Випадайте, перлисті роси! Хай нап'ються донесхочу ниви* (1, с. 186); *Гора моя Княжа, далеко із тебе видно* (1, с. 237);

- неологізми: *Добрий ранок, моя садинокосте* (1, с. 21); *Божевілля моє, божемілля, богомілля моїм сльозам!* (В, с. 303) *Створили для тебе мистецтво, вишневогуба Румуніє!* (1, с. 370) *Місто, премісто, прамісто моє!* (1, с. 316).

Периферію семантичного поля неїстот становлять такі різновиди:

- звертання-хрононіми: *О, як ти квапишся, часе, щоб діти зростали, мужніли, вбиралися в німб сивини!* (5, с. 123); *Що може душу сколихнуть рабу? Січкаря душ, омріяна епохо!* (1, с. 167); *Дні мої, а чим же вас згадати, всі мої зацьковані слова* (1, с. 172); *Я кажу їм: світанки! Все на світі таке муругу* (1, с. 312); *Благословенна будь же ти, хвилино, коли почула я дитячий крик* (1, с. 153) *Ну, що ж, епохо, їж мене, висотуй!* (1, с. 209);

- звертання-топоніми: *Печаль моя, Італія, на перехрестях ери* (7, с. 375); *Туреччино! Чого ж ти не озвалась?* (7, с. 177); *І плакала жінка: Еєсті! Країно моя чудесна! Не відала я безчестя, бо ти споконвіку чесна* (5, с. 64); *О, Польщо! Я з Придніпров'я. Я гість у твоєму краю* (6, с. 175); *О Парижу, це малий Рембо. Не доводь його до божевілля* (1, с. 228); *Давно це було, Румуніє, коли ти була під боярами* (1, с. 370); *Навчи мене, навчи, о Чигирине!* (1, с. 390); *Варшаво, я знала, що ти вродлива. Варшаво, я чула, що ти пісенна* (1, с. 467); *Полтаво! Засвіт встануть козаченьки* (4, с. 79);

- звертання-фітоніми: *Руки шовковиць, чого ж ви закликали?* (7, с. 94); *Ой, сестриченько-яличко, ти не дряпай моє личко* (7, с. 155); *Старі дуби, спасибі вам за осінь, за відлітання радості і птиць* (6, с. 85); *Медсестра моя, вишенька, приголубить мене* (1, с. 158); *Знаєте, айстри, щось ви дуже красиві* (5, с. 225).

Виділяють звертання з різними видами конотації:

- позитивною: *Жіночий голос погукав: – Андрійку! – А озирнувся сивий чоловік (1, с. 73) Ой ти ж роде мій, роде, родоньку! Чом бур'ян пішов по городоньку? (1, с. 56); Куди ти ділась, річенько? Воскресни (1, с. 53); Дорогий мій, сонячний, озвися (1, с. 299); Та мамочко, та вийдіть з льоху! – в душник благали діти й чоловік (1, с. 387); Крий Боже, синку, ти таки здурів (3, с. 80); Дорогі мої, діамантові! (1, с. 32) Люди згадують. Ми навідались. От ми, родоньку, й перевідались (1, с. 56);*

- нейтральною: *Ми все-таки знайшли тебе, Гюго (1, с. 82); Заворожи мені, волхве! (1, с. 163); Благословенна будь же ти, хвилино, коли почувла я дитячий крик (1, с. 154); Ох, лицарю, не зв'яжуйся з отарою – вона тебе затопче в пилу (1, с. 177); Художнику, ти пілігрим віків (1, с. 357); Проснітьсья, люди! Це погані сні (2, с. 549);*

- негативною: *Мамаша, цитайте! (1, с. 80); Блюстителі, халтура – ваше хобі (1, с. 169); Шматок землі, ти зवेशся Україною. Ти був до нас. Ти будеш після нас (1, с. 162); Номенклатурні дурні, бюрократи, пласкі мурмила в квадратурі рам! Ваш інтелект не зважає на карати, а щонайбільше просто на сто грам (1, с. 169); Прощай, прощай, чужа мені людино! (1, с. 286).*

Отже, основна семантико-структурна функція звертань, а саме називання адресата мовлення, у поетичній канві Ліни Костенко зазнає трансформацій. Йдеться про те, що звертальні конструкції не лише називають особу, об'єкт або явище, на які спрямоване мовлення, вони є засобом узагальнення, створення особливого емоційного ефекту, розгортання специфічного семантичного поля. Тож звертання переходить у розряд художніх засобів із позитивним, негативним або часом нейтральним забарвленням.

Зауважимо, що звертання, побудовані за народнопоетичним зразком, містять типові фольклорні зменшено-пестливі суфікси, сталі епітети. У поетичному дискурсі Ліни Костенко наявні звертання, що використовуються не

лише як узусні, загальноживані конструкції, а і як поетичні неологізми. Новотвори збагачують лексичний склад мови авторки, насичують її новими поняттями й характеристиками.

Висновки до розділу 2

Дослідження звертальних конструкцій у контексті типологізації дає змогу виявити певну тенденційність, найбільш продуктивні у творчому аспекті лінгвістичні коди, які Ліна Костенко залучає в тексти. Зокрема, найчастотнішими в поетичних текстах є звертання, виражені іменниками в кличному відмінку, однокомпонентні вокативи, є також звертання у формі прикладок, конструкції поширені займенниками, прикметниками та дієприкметниками. Хоч з погляду граматики звертання не входять до синтаксичної структури речення, виконують суто специфічну роль називання того, до кого звертаєшся, у поетичному наративі вони надають особливого стильового ефекту, додаткового стилістичного забарвлення.

У семантичному плані звертання в поетичних текстах авторки також є неоднорідними. Присутні як антропоніми, так і теоніми, номінації за принципом родинних відносин, за віком і соціальним статусом. Використання власних імен та міфонімів надає текстам алюзійності, дає змогу залучити читацький досвід. Серед звертань переважає загальноживана лексика, але є також авторські неологізми.

Звертання, побудовані за народнопоетичним зразком містять типові фольклорні зменшено-пестливі суфікси, сталі епітети. Відповідно це створює своєрідну стилізацію тексту, надає характерного фольклорного відтінку, залучає питому українські образи, які вільно декодує реципієнт.

РОЗДІЛ 3

РЕАЛІЗАЦІЯ ЗВЕРТАНЬ ЯК КОМПОНЕНТА КОМУНІКАТИВНОГО АКТУ В ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ ЛІНИ КОСТЕНКО

3.1. Особливості вживання комунікативів

Поетичний текст є елементом комунікативного акту, який передбачає наявність двох персонажів – імпліцитного автора й імпліцитного читача. Саме вони відповідають за здійснення комунікації на рівні всього тексту. З іншого боку, ліричний твір часто будують у формі монологу, тому його можна трактувати і як звернення до самого себе, тобто автокомунікацію. Подібний комунікативний акт виникає і в адресата, коли він читає художній текст.

Певні поезії Ліни Костенко – це своєрідний діалог. Письменниця звертається до живих об'єктів, абстрактних понять чи неживих предметів, цей діалог передбачає уявного читача. Діалог зі світом дає читачеві ширший простір, свободу вибору життєвої позиції, локації тощо.

Авторка часом не звертається безпосередньо до адресата, а використовує перифраз: *Бідні лицарі кон'юнктури! Ви ж забули істину просту...* (4, с. 43); *Що, громовержцю? Що, Юпітере? Насперечались ущерть* (1, с. 244).

Завдяки цьому стилістичному прийому поетеса має змогу охарактеризувати об'єкт звертання.

Німецький учений Г. Яусс розробив структуру естетичного досвіду, й увів поняття «горизонту читацьких сподівань». Художній твір у його концепції – це наслідок діалогічного контакту читача з текстом. «Горизонт читацьких сподівань позначив сукупність соціальних, культурно-історичних, психологічних та інших уявлень, які зумовлюють, з одного боку, зв'язок автора і твору з читацькою аудиторією, з реципієнтом, а з іншого, – зв'язок читача з твором. Тобто кожен із учасників діалогу має свій горизонт сподівань,

а рецесія твору здійснюється за взаємодії цих горизонтів» [53, с. 37].

Комунікативну позицію суб'єкта поетичного тексту можна трактувати подвійно. З одного боку, це позиція адресанта, спрямована на автокомунікативних адресатів (звертання до себе), а з іншого – мовлення до інших. Нині автор і герой часто зливаються в одне ціле, тобто автор ілюзорно ніби відмовляється від героя, приймаючи на себе його функції. Унаслідок цього міцнішає зв'язок між адресантом і адресатом, виникає певна довіра між ними.

Здійснивши аналіз поезій Ліни Костенко, можемо говорити про звернення до автокомунікативного адресата, тотожного адресантові. У багатьох випадках неможливо відділити автора від ліричного героя.

Коли авторка пише, вона лише здогадується про свого читача, однак усе одно підсвідомо адресує комусь свій твір, воліє бачити перед собою співрозмовника, до якого звертається в різних формах. Це можуть бути звертання до живих і навіть неістот, наказовий спосіб або ж узагалі конкретна адресація.

Ліна Костенко використовує у поезіях непоширені та поширені звертання. Непоширені звертання найчастіше виражені формою кличного відмінка однини іменника чи кличного відмінка множини, тотожного з називним, наприклад: *Катько* (7, с. 155); *людино* (2, с. 100); *Україно* (1, с. 498); *золото* (1, с. 206); *люди* (1, с. 525); *земляче* (4, с. 66); *бабо* (1, с.475); *вітре* (1, с. 500).

Зафіксовані звертання тематично можна поділити на певні групи, зокрема, поетеса найчастіше послуговується такими, що мають звернення до конкретних осіб чи узагальненого поетичного суб'єкта: спорідненості та свояцтва, слова на позначення професій чи вподобань, лексеми з абстрактним значенням, назви явищ природи, неживі предмети, звертання до тваринного та рослинного світу.

Виокремлюємо також звертання, що належать до розмовної лексики, які виражають емоції зневаги, презирства, лайливості, негативне емоційне забарвлення, наприклад: *виплодок некла* (4, с. 195); *похмуре вайло* (4, с. 100);

дурню (4, с. 102); людисько слабе (4, с. 105); мамаша (2, с. 66).

Поетеса звертається й до багатокomпонентних комунікатив, наприклад до трикомпонентних із присвійним займенником й ад'єктивом-епітетом: *Мій рідний краю* (1, с. 161); *мої золоті пасторалі* (6, с. 273).

Текст – це посередник між адресантом і адресатом. Читач сприймає текст як щось адресоване особисто йому. Поет або вибирає собі цілком конкретного співрозмовника, як-от, брата чи матір, або орієнтується на читача загалом. Відповідно найчастіше не знайомий особисто з автором, але витворює його образ у свідомості художніх текстів. Тут варто говорити про такий вид комунікації, як художня комунікація. Це процес, у якому комунікація відбувається між автором і читачем, з одного боку, і між читачем та образами героїв – з іншого. Ліна Костенко часто пише від першої особи, цим самим стирається межа між героєм і авторкою, що дає змогу читачеві відчувати, що він один на один із письменницею, яка готова чесно розповісти про якісь події чи переживання. Іноді біографічна постать поета накладається не лише на категорію «автора», а й на образи героїв, особливо якщо оповідь ведеться саме від їх імені.

Звертання в поезіях Ліни Костенко можуть бути і на початку тексту (*Дон Піппо Лорозі, Про вдячність, Климена* тощо), і в кінці (*Вітри гули віолончеллю, писали пальми акварель...* тощо). Однак, незважаючи на позицію звертання, у поетичному тексті основне їх завдання – привернути увагу читача.

Отже, у поезіях Ліни Костенко учасниками комунікації часто стають не лише живі особи, а й неістоти. Іменники з персоніфікованим значенням, які називають адресатів так само, як і назви істот, лягли в основу кличних комунікатив чи їх трансформацій. Найчастіше на позицію другої особи в ситуації безпосереднього спілкування переносяться неособи, пов'язані з явищами природи, фауною, флорою, які певною мірою втрачають функцію адресата мовлення, набуваючи зображальної функції в авторському поетичному дискурсі.

3.2. Функційний потенціал звертань як компонента комунікативної ситуації

Звертання, використані Ліною Костенко, є одним із синтаксичних експресивних засобів її поетичного мовлення. Вони виступають актуальним компонентом комунікативної ситуації, реалізують кілька функцій та характеризуються стилістичними ознаками. Першочергова функція звертань – це функція адресації. Однак такі звертання можуть виражати не лише заклик до співрозмовника, а й ставлення до нього самого адресанта.

Звертання, установлюючи і підтримуючи контакт, забезпечує умови комфортного спілкування між мовцями, тому в сучасних дослідженнях українських лінгвістів І. Слинька, П. Дудика, А. Загнітка – звертання розглядається не лише в контексті граматики, а і як компонент комунікативного акту. Ми підтримуємо думку цих мовознавців, які враховують як формально граматичні, так і семантичні особливості синтаксичних одиниць, зокрема й звертання, що є одним із засобів ускладнення структури неелементарного простого речення.

Отже, звертання, зафіксовані в поетичному мовленні Ліни Костенко, виконують кілька комунікативних функцій:

- вокативну;
- номінативну;
- спонування до дії;
- етикетну.

За визначенням І. Вихованця, звертання, що виконують вокативну функцію, називаються «звертаннями-реченнями або вокативними реченнями» [10, с. 146]. Вокативні речення характеризуються тим, що в них живаються лише назви осіб у кличній формі або ідентичній з нею формі

називного відмінка, переважно власні імена або іменники, що означають осіб за їх сімейними стосунками; вирішальну роль у вокативному реченні відіграє інтонація, оскільки за її допомогою передаються спонування, ті чи ті емоційні реакції.

За змістом і функцією вокативні речення, ужиті в поезіях Ліни Костенко найчастіше виражають:

- кликання когось або вимогу відгукнутися, називають адресата мовлення з метою привернути його увагу, стимулювати до певних дій, наприклад: *Іваночку! Чекає кіноплівка. Лишай косу в сусіда на тину* (7, с. 215); *Панове судді! Я її привів* (2, с. 382);

- різноманітні емоційні реакції та почуття, наприклад: *О друзі мої! Із рідних домівок вітрила ввижаються дальніх мандрівок* (5, с. 61); *Поете мій високий! А як же ти поезії писав?* (5, с. 110); *Стара моя Полтавонько, Полтаво! Щоразу по загладі молода* (5, с. 312); *О болю мій, я бачу в залі одне обличчя, друге, третє* (2, с. 231).

Важливою функцією звертання є номінативна, яка може поєднувати в собі емоційно-оцінні, експресивні можливості найменувань адресата мовлення. Номінація, здійснювана формами звертання, може бути адекватною або неадекватною. Адекватність номінації виявляється у відповідності вживаної форми звертання характеристичності адресата та комунікативної ситуації. Залежно від цієї функції звертання найчастіше позначають власні назви людей, зокрема імена, прізвища, наприклад: *А ти, Домбровський, ти почав курити?* (7, с. 228); *А ти, Склодовська, змучена Маріє, бувало й так, що не бувало су?* (1, с. 256),

Номінація за родинною приналежністю передбачає залучення до поетичного діалогу близьких людей, власне членів родини: *Танцюю, танцюю, дитино! І ми танцюєм теж* (7, с. 178); *Не бійся, куме, іще трошки! Гукніть сусідам і родині, що ми уже посередині!* (2, с. 47). Розуміємо, що цей діалог умовний, має риторичний характер і не передбачає безпосередньої відповіді.

У цьому разі називання поєднується з експресивною функцією, адже створюється певне довірливе забарвлення, відчуття близькості до читача, залучення його до власної родини тощо. Позитивний відтінок таких звертань підкреслюється часто зменшено-пестливими суфіксами: *Тітко, може, натомилися? Хутчій давайте руку, підвезу* (5, с. 247); *Матінко, гляньте у вічі мені!* (4, с. 101).

Функція називання реалізується у звертаннях до предметів неживого світу: *Відгриміть, колеса, відгриміть* (6, с. 67); *Одкам'янійте, статуї античні, одкам'янійте і кричіть на гвалт!* (1, с.76). Використання звертань у такому контексті створює ефект олюднення неживого, що продукує в поетичному тексті своєрідний фантастичний ефект. Це стосується назв птахів, тварин: *Корівонько, що їла, що пила?* (1, с. 55) *Прощайте, птиці какаду* (1, с.34); *Мій дикий коню, норовистий коню!* (1, с.195) *Прощай, морська корово із Командорських островів!* (1, с. 55). Елементи фантастичного спостерігаємо у номінативах на позначення рослин: *Старі дуби, спасибі вам за осінь, за відлітання радості і птиць* (1, с. 346); а також природніх об'єктів: *Обступи мене, ліс, як в легенді про князя Хетага, коли й кінь був убитий, і він уже ледве брів* (2, с. 183); *Вітаю вас, Океани!* (1, с. 100) *Ліси мої, гаї мої священні! Препудьте нам вівіки незнищенні!* (1, с. 76).

Номінативна функція поєднується з естетично-емоційною у звертаннях до мистецьких об'єктів, пам'яток: *Ти, скіфська баба, кам'яна незграба, стоїш в степах* (1, с. 352); *Пручайся, скрипко Страдіварі!* (1, с. 248). Тлумачення наведених звертальних конструкцій потребує певного освітнього бекграунду, розуміння алюзій. Це відкриває поетичні підтексти, закладені у твори. Наприклад, для повного розуміння поезії, в уривку якого йдеться про скіфських баб, необхідно мати певні знання з історії та географії. Звертання до скрипки Страдіварі стає зрозумілим лише в тому разі, якщо читач має відповідні знання з музичного мистецтва, історії, розуміє специфіку такого інструмента тощо.

Фонові знання також необхідні для розуміння звертання до географічних об'єктів: *Навчи мене, навчи, о Чигирине!* (1, с. 390) *Створили для тебе мистецтво, вишневогуба Румуніє!* (1, с. 370) *О Парижу, це малий Рембо* (2, с. 228). Номінативи апелюють до тієї чи тієї місцевості разом з притаманними їй описами, атмосферою, змістовим наповненням.

Номінація разом з емоційним забарвленням тексту відображені у звертаннях до явищ, почуттів, емоцій: *Моя муко, ти ходиш по грані!* (1, с. 223); *Душе моя, не плач...* (1, с. 210); *Душа моя, знайдибіда!* (1, с. 194); *А нерви ж мої, ох нерви, струни мої, настрєнені на епохальний лад!* (1, с. 209); *Куди ведеш мене, моя гордине?* (1, с. 176); *Щастя тобі, доле!* (1, с. 122). Навіть умовний діалог у таких прикладах не передбачений, але виразною є художність звертань, їх стилістична роль.

Емоційна функція виявляється у звертаннях до груп людей, а також до Батьківщини загалом: *Чуєш, роде мій, мій ріднесенький, хоч би вийшов хто хоч однесенький!* (1, с. 56); *Що, доспівалися, нащадки? Зіпхнітья перше з мілини!* (2, с. 65); *Агов, Карпати і геологи!* (1, с. 69) *Люди мої, рідна моя рідність!* (1, с. 172); *Злазьте з барикад, герої до першої скрути* (1, с. 145); *Вкинуть в тебе монету, от і булькай, годи. Літо, браття поети, не хватає води* (1, с. 159); *Земля Вітчизни, квітни і живи!* (1, с. 391).

Окремою групою виносимо звертання до поезії, мови, поета, музи тощо. Вони є досить частотними у творчості Ліни Костенко: *Ти знов прийшла, моя печальна музо* (1, с. 78); *Вкинуть в тебе монету, от і булькай, годи. Літо, браття поети, не хватає води* (1, с. 159); *Трагічна мово! Вже тобі труну не тільки вороги, а й діти власні тешуть* (1, с. 161); *Такою ти з'явилася, о Музо, натхненним опівнічникам-поетам* (1, с. 165); *О мово, ти іще жива, тяжкі твої тортури* (1, с. 549).

Звертання залежать від характеру стосунків з уявним (чи реальним) співрозмовником, від його віку, статусу. За цим принципом виділяємо:

звертання-комунікативи, які актуалізуються в поетичному мовленні Ліни Костенко

- до родичів: *Рідна моя прабабо, а я ж не знаю, де Ваша й могила* (2, с. 388); *Моя бабуся, старша моя мамо!* (1, с. 185);
- до дітей: *Танцюй, танцюй, дитино! І ми танцюєм теж* (1, с. 114);
- до представників певної професії: *Жалій мене, звіздарю!* (1, с. 184);
- до офіційних осіб: *Моя княгине! Ти ідеш вмирати, піднявши вгору стомлене лице* (1, с. 346).

Досить часто такі звертання мають ще й естетичне значення, будучи експресивно забарвленими. Наприклад, проаналізуємо такі комунікативокативи: *голубичко* (2, с. 91); *дідусю* (2, с. 81); *матінко* (4, с. 101); *мамочко* (1, с. 387). Ці звертання з демінутивними суфіксами поетеса використовує для передачі позитивної суб'єктивної оцінки. Подібні комунікативи-звертання набувають відтінків пестливості, голубливості, створюють ліричну атмосферу оповіді.

Виявляємо в поетичних текстах письменниці й пафосне, підвищено-патетичне забарвлення: *Гей, ідіть, благодатні зливи!* (1, с. 186); *В таке цвітіння, князю Володимире, тобі не важко бути кам'яним?* (1, с. 103). Конструкції такого типу використовуються зокрема для стилізації мовлення, створення особливого тону поваги й вагомості. Вони можуть мати також саркастичний підтекст, але в поезіях Ліни Костенко такий підхід бачимо вкрай рідко.

Окремо розглядаємо риторичні звертання, які використовуються авторкою зі стилістичною метою. Враховуємо, що риторичні звертання своїм змістом, стилістичною зорієнтованістю, функцією, мовленнєвою метою відрізняються від власне звертань. Риторичні звертання не спонукають співрозмовника (його не мають на увазі) до відповіді на поставлене питання.

Основне завдання такого звертання полягає в тому, аби акцентувати увагу читача на тих злободенних проблемах, які турбують авторку, підсилити певну її думку або громадянську позицію. Наприклад: *Ой, доле, доле, що з людьми ти коїш?* (1, с. 112) *О люди, хто ви? Хто ви?* (1, с. 231); *Земля ж моя рідна! Нема на тобі притулку* (1, с. 237); *Хвилино, спинись! Хвилино, будь!* (1, с. 311); *Господь, спаси мене від доброти!* (1, с. 209).

Мовець, адресуючи риторичне звертання самому собі, ставить за мету не спілкування, він виявляє свій душевний стан, думки, почуття тощо. Ліричний герой творів Ліни Костенко звертається до себе, реалізуючи думки, внутрішні установки, свої погляди тощо. Письменниця неодноразово використовує номінатив «поет» та «людина». Розуміємо, що таким чином вона веде діалог, перш за все, із собою: *Поет, не дорожи любовію народной, бо не народ дає тобі чини* (2, с. 160); *Людино, це буде наш форум духа* (1, с. 155); *Людино, людино, людино! Забери себе всю у собі воєдино* (1, с. 535).

Аналіз мовних одиниць із поетичного доробку Ліни Костенко, засвідчує наявність номінації й характеристичності (звертання, які характеризують адресата): *Ох, килими, барвисті килимочки! Фонтан, кальян і сльози на зорі* (1, с. 376); *Випадайте, перлисті роси! Хай нап'ються донесхочу ниви* (1, с. 186); *Гей, ідіть, благодатні зливи!* (1, с. 186); *Старі дуби, спасибі вам за осінь, за відлітання радості і птиць* (6, с. 85); *Мій дикий коню, норовистий коню!* (2, с. 195) *А ти ж, моє місто, – єдине, одне!* (2, с. 224).

Досить часто звертання поєднуються з питальною інтонацією тексту, що сприяє залученню відповідача до уявної розмови: *Що можеш ти, розгублене дитя, зробити для вселюдського прогресу?* (1, с. 150); *Навіщо ти знов ідеши до нас, князю?* (1, с. 413); *Чи ти питала свою Долю, жінко, коли ти перестанеш бути гарною?* (1, с. 539). Наведені звертання містять у своєму складі прикметники-нестандартні означення, які несуть у поетичному тексті нову інформацію. У таких звертаннях семантика характеристичності зменшує питому вагу

апелятивної функції, яка, до того ж, навіть у випадку гранично можливої в поетичному мовленні вираженості, має переважно умовний характер.

Спонукальна функція звертань реалізується в поєднанні кличного відмінка з дієслівним присудком у наказовій формі, наприклад: *Поете, вмій шукати і чекати!* Або *Слухай, мулате, бачиш ті ночви, – нехай це буде стара пірога* (1, с. 181).

У реченні зі звертанням часто на перший план виступає саме спонукальна модальність, бажання отримати відповідь, закликати до конкретних дій, зацікавити, тобто апеляція до особи з метою отримання певного результату. Щодо етикетної функції, то в поезіях Ліни Костенко фіксуємо звертання на позначення ustalених у суспільстві номінацій, що функціонують як етикетні. Звертання цієї групи виражені нейтральними формами іменників.

Оскільки форми звертань несуть у собі інформацію не лише про адресата (диференційні ознаки: вік, стать, професія, соціальний статус тощо), але й про взаєностосунки комунікантів, їх рольові позиції, вони виконують етикетну функцію, тобто встановлюють можливі вияви поведінки у процесі спілкування, тобто звертання в ролі індикатора і регулятора характеру соціальних та імперсональних стосунків. Етикетна функція звертань реалізується у висловленні адресантом поваги, наприклад: *Політика, мої пані, то діло збиткове для вроди* (6, с. 108); *І той сусід сказав тоді у тиші: Панове судді!* *Я її привів* (1, с. 381); *А що, мадам Полетико? Позиція не вигідна* (3, с. 32); *Пробачте їм, пане Гамсун. Вас надто любили люди* (5, с. 261); *Пане, даси мені паперу? Я ще й не те скажу* (1, с. 402).

Етикетна функція реалізується у звертаннях-прощаннях: *На добраніч, Свободо моя!* (3, с. 166).

Отже, звертання – граматично незалежний та інтонаційно відокремлений компонент речення, що позначає істоту або неістоту, до якої безпосередньо звернена мова того, хто говорить або пише. Саме цим визначається його

найголовніша функція – комунікативна. У межах комунікативної функції було розглянуто вокативну, номінативну та етикетну функції звертань у поетичному дискурсі Ліни Костенко.

Висновки до розділу 3

Розглянувши звертання як компонент комунікативного акту на прикладі поезій Ліни Костенко і спираючись на праці О. Селіванової, Д. Дмитрієва, Л. Корновенко та ін., можемо зазначити, що звертання є елементом комунікації автора і читача. Використовуючи звертання до живих і неживих істот, які несуть у собі нову інформацію, повідомлення, мають певну мету, передають емоції, оцінку та ін., авторка безпосередньо апелює до читача через ліричного героя, у багатьох випадках тотожного йому. Отже, основною функцією звертань у поетичних текстах є комунікативна.

Однак, дослідивши детальніше функції звертань у поезіях Ліни Костенко константували їхню комунікативну поліфункційність, оскільки у межах основної комунікативної функції звертання виконують вокативну, номінативну та меншою мірою етикетну функції. Проаналізовані функції звертання залежать насамперед від ситуації мовлення; соціального статусу як адресата, так і адресанта, стосунків між мовцями, прагмалінгвістичного навантаження поетичного тексту тощо.

ВИСНОВКИ

Звертання є однією з найбільш дискусійних мовних категорій, що мають декілька тлумачень, низку категорійних ознак, широкий функціональний потенціал. Серед основних функцій звертання – апелятивна, дистинктивна, емотивна, орієнтувальна, фатична та метамовна. Усе це реалізується в особливих синтаксичних конструкціях, які відрізняються значенням, граматичними ознаками, суттєво впливають на стилістику тексту, а також можуть бути різними за морфологічним вираженням та за будовою. Звертання є досить поліфункціональним, сприймається неоднозначно в структурі речення, тому в роботі представлено кілька наукових поглядів та трактувань. Дослідження зосереджено саме на матеріалі поезій Ліни Костенко, адже вірші авторки цілком відображають різноманітність звертань української мови.

Творча спадщина Ліни Костенко вже не одне десятиліття є джерелом досліджень як мовознавців, так і літературознавців. Звертання в доробку письменниці є чисельною й різноманітною групою синтаксичних конструкцій, що потребують детального вивчення. У процесі кваліфікаційного дослідження здійснено спробу реалізації всіх поставлених завдань, дібрати й систематизувати приклади, відстежити тенденційність у використанні звертань та вибудувати систему їх лінгвістичного зчитування.

Формальні показники звертань безпосередньо залежать від мети їх залучення. У художніх, тим більше поетичних, текстах допомагають вибудувати уявний діалог із читачем, іншими ліричними героями, місцями, відомими людьми тощо. Тож у якості звертань постають власні (*Навчи мене, навчи, о Чигирине!*) та загальні назви (*Людино, людино, людино, людино! Забери себе всю у собі воєдино*); конкретні об'єкти та абстрактні явища (*Подаруй мені, доле, у вікнах березу*), слова в однині та множині. Тобто авторка використовує чи не всі можливі мовні засоби, здатні виражати звертання. А коли і їх не вистачає,

створює власті неологізми: *Добрий ранок, моя садинокосте; Божевілля моє, божемилля, богомілля моїм сльозам!* (1, с. 303).

Звертання в поетичному мовленні є елементом авторського ідіостилю. Структурне, семантичне, морфологічне різноманіття вживаних у тексті форм звертання залежить від стилістичних та жанрових особливостей твору, спрямоване на реалізацію авторської мети. У поетичному тексті звертання виконують важливу структурну роль, адже є інтонаційно виокремленими компонентами, потребують пунктуаційного виділення й пауз у мовленні. Ураховуючи це, вони безпосередньо впливають на загальний інтонаційний малюнок твору.

У поетичному дискурсі Ліни Костенко простежується індивідуально-авторська ритміка, вибудована зокрема й завдяки звертальним конструкціям, наприклад: *Ліси мої, гаї мої священні! Препобудьте нам вовіки незнищенні; Ой ти ж роде мій, роде, родоньку! Чом бур'ян пішов по городоньку?* Авторка застосовує звертання для фонетичного забарвлення, зокрема й для створення асонансів та алітерації: *Міркуєш, Марку: так то воно так. А все не так, і ти міркуєш марно; Де ж ви, ті люди, що в хаті жили? Світку мій білий, яке тут роздолля!; А я лечу, лечу, лечу, лечу! Григорій Савич! – тихо шепочу.*

Особливого прагматично-функційного ефекту надає поєднання вокативів зі стилістичними ресурсами в поетичному мовленні Ліни Костенко. Так, форми звертання можуть бути скомбіновані разом з епітетами й метафорами: *Трагічна мово! Вже тобі труну не тільки вороги, а й діти власні тешують.* У звертальних конструкціях простежується тавтологія: *Моя Пісне Пісень! Золоте пташеня мого саду; Люди мої, рідна моя рідність!; Місто, премісто, прамісто моє!* Своєрідний прагматикон виникає в разі репрезентації в тексті оксюмору: *Мої кохані, милі вороги!* та *О жриці вогниці, вже давно погаслих!* Задля особливої стилізації, каламбуру авторка використовує у звертаннях омоніми: *О горе, о гора, віддай їм голоси!; Осінній день, осінній день, осінній! О синій день, о синій*

день, о синій! Осанна осені, о сум! Вони також виконують роль підсилювача, своєрідного художнього засобу, що повторюється зі стилістичною метою: *О музи, музи, музи кам'яні.*

Отже, як елемент поетичного мовлення звертання є досить широким і перспективним структурним, комунікативним і дискурсивним компонентом, завдяки якому авторка має змогу реалізувати не лише основну ідею своїх творів, але й розкрити багатогранні мовно-культурні коди, залучити до художнього світу яскраві алюзії та асоціації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрусенко В. Кодекс честі як імператив життя. На прикладі життя і творчості Ліни Костенко. *Дивослово*. 2003. № 3. С. 43–48.
2. Бабич Т. В. Фактори семантичних перетворень слів у творах Л. В. Костенко. *Мова і культура*. Вип. 7. Т. IV, ч. 2. Лінгвокультурологічна інтерпретація тексту / Ін-т філол. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка ; Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні НАН України. Київ : Вид. Дім Дмитра Бураго, 2004. С. 98–102.
3. Багатоголосий оркестр поетичної мови Ліни Костенко. *Культура української мови : довідник* / за ред. В. М. Русанівського. Київ : Либідь, 1990. С. 249–252.
4. Базилевський В. Поезія як мислення : про творчість Л. Костенко. *Українське слово*. В 4 кн. Кн. 3 : хрестоматія укр. л-ри та літ. критики / упоряд. : В. Яременко, Є. Федоренко. КИЇВ : Рось, 1994. С. 182–197.
5. Башкирова О. М. Висока щирість справжньої поезії. Метричний склад збірки Ліни Костенко «Проміння землі». *Гуманітарні науки*. 2003. № 1. С. 154–157.
6. Башкирова О. М. Діалог із фольклорною традицією у віршуванні Ліни Костенко. *Слово і час*. 2004. № 11. С. 90–93.
7. Бойко І. О. Семантичні типи вокативів як джерело характеристики мовної особистості (на матеріалі художнього дискурсу). *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету. Серія : Філологія, педагогіка, психологія*. 2013. Вип. 27. С. 102–106.
8. Борецький М. Для філософського осмислення реальності. Античні та біблійні образи і мотиви в ліриці Ліни Костенко. *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2000. № 2. С. 61–68.

9. Величко Н. М. Поняття звертання та його функцій із лінгвістичного погляду. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Перекладознавство та міжкультурна комунікація*. 2007. Вип. 4. С. 22–28.
10. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. Київ : Наукова думка, 1992. 210 с.
11. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови. Київ : Пульсари, 2004. 398 с.
12. Горох Г. В. Стилiстичнi особливостi поетичних творiв Лiни Костенко. *Науковi працi Кам'янець-Подiльського нацiонального унiверситету iменi Iвана Огiєнка. Серiя : Фiлологiчнi науки*. 2009. Вип. 20. С. 134–137.
13. Дем'янова Н. О. Семантика звертань в українській та французькій мовах. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського : Лінгвістичні науки : зб. наук. праць*. Одеса, 2012. № 14. С. 78–84.
14. Дмитрієва Д. М. Функційно-комунікативні вияви звертання в сучасній українській прозі (на матеріалі романів А. Кокотюхи та С. Жадана). *Вісник Донецького національного університету. Серія Б : Гуманітарні науки*. Вінниця, 2015. № 1 / 2. С. 91–97.
15. Дроздовський Д. «З суми безкінечно малих виникає безконечно велике...» : до 80-річчя Ліни Костенко. *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2010. № 3. С. 70–83.
16. Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика. Київ : Наук. думка, 1982. 240 с.
17. Загнітко А. П. Теоретична грамати́ка сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. Донецьк : БАО, 2011. 992 с.
18. Загнітко А. П. Типологія формальних, семантичних і функційно-комунікативних виявів вокатива. URL : <https://r.donnu.edu.ua/handle/123456789/460>.

19. Каранська М. І. Синтаксис сучасної української літературної мови. Київ : Либідь, 1995. 312 с.
20. Качуровський І. Поезія Ліни Костенко. Променисті силуети. *Київ*. 2008. С. 645–675.
21. Коваль О. С. Експресивні можливості художніх звертань у поетичній мові постів-неокласиків : зб. наук. праць. 2012. С. 141–144.
22. Корнійко І. В. Звертання як динамічний засіб вираження зверненості мовлення (на матеріалі сучасної німецької мови) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Київ, 2000. 199 с.
23. Костенко Л. В. Мадонна Перехресть. Київ : Либідь, 2011. 112 с.
24. Костенко Л. Поезії. Париж-Балтимор, 1969. 357 с.
25. Костенко Л. Річка Геракліта / упоряд. та передм. О. Пахльовської. Київ : Либідь, 2011. 331 с.
26. Костенко Л. Триста поезій: вибране. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2013. 416 с.
27. Кучеренко І. К. Категорія відмінка в сучасній українській мові. Львів : Вид-во Львівського ун-ту, 1961. 52 с.
28. Леонова Н. В. Морфологічні та структурні особливості звертання в малих жанрових формах інформації періодики (на матеріалах запорізьких періодичних видань). *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. 2013. № 3. С. 238–244.
29. Маленко О. О. Ліна Костенко. Криголам українського духу. *Вивчаємо українську мову та літературу*. 2011. № 9. С. 2–4.
30. Манойлова О. Предметний світ поезії Ліни Костенко «Старий годинникар». *Дивослово*. 2009. № 9. С. 51–54.
31. Межов О. Г. Функційне навантаження вокативів у поетичних творах Василя Стуса. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Філологічна*. 2014. Вип. 44. С. 178–181.

32. Олійников В. А. Семантична диференціація звертання (на матеріалі богослужбових текстів (акафістів) Української Православної Церкви). *Труди Київської Духовної Академії*. 2016. № 16. С. 232–239.
33. Пасічна О. В. Звертання в поетичному мовленні. *Філологічні студії : Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. Кривий Ріг, 2009. Вип.3. С. 119–125.
34. Поезія Ліни Костенко в часах перехідних і вічних : *Матеріали круглого столу. 18 березня 2005 року в Києво-Могилян. академії*. Київ, 2005.
35. Пономаренко В. П. Категорії звертання та засоби її вираження в індоевропейських мовах етапи історичного розвитку і сучасність. Київ : Вид. дім Д. Бураго, 2008. 363 с.
36. Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови. Київ : Либідь, 1993. 248 с.
37. Райлянова В. Е. Баланс лексичного і граматичного аспектів в структурно-комунікативному підході викладання іноземної мови у ВНЗ (граматичний аспект). *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2012. № 19(1). С. 173–178.
38. Рудько Л. П. Звертання в сучасній англійській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Одеса, 1994. 16 с.
39. Саєнко В. П. Кризь роки і печалі : до літературного портрету Ліни Костенко. *Київ*. 2005. № 3. С. 140–158.
40. Саєнко В. П. Міфопоетична природа і народнопоетичні алюзії в структурі художніх текстів Ліни Костенко. *Мова та стиль українського фольклору : зб. наук. праць / ред. кол. : Ю. О. Карпенко та ін. Київ : ІЗМН, 1996. С. 127–140.*
41. Сваричевська А. П. Вокативні синтаксеми як маркери номінації та предикації у художньому тексті. *Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології*. 2019. Вип. 9 (1). С. 85–93.

42. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
43. Скаб М. С. Функціональна сфера апеляції в українській мові (семантика, граматики, прагматика, стилістика) : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01. Чернівці, 2002. 451 с.
44. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови : проблемні питання : навч. посібник. Київ : Вища школа, 1994. 670 с.
45. Словник української мови : в 11 т. / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 3. 728 с.
46. Ставицька Л. О. Серцем вистражене слово : про творчість Л. Костенко. *Мовознавство*. 1990. № 6. С. 23–29.
47. Стилістика української мови : навчально-методичний посібник / упорядники : А. С. Попович, Л. М. Марчук ; за ред. А. С. Попович. Кам'янець-Подільський, 2017. 172 с.
48. Турчак О. М. Вокатив як елемент українського мовленнєвого етикету (особливості та тенденції в межах новітнього комунікативного дискурсу). *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія : Філологічні науки*. 2020. № 2 (20). С. 237–246.
49. Угненко К. Г. Риторичні фігури в мові роману Ю. Яновського «Вершники». *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія»*. 2019. Вип. 80. С. 70–75.
50. Шкіцька І. В. Прийоми посилення впливової функції звертань. *Лінгвістичні дослідження : зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди*. 2011. Вип. 31. С. 104–110.
51. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови. Київ : Академія, 2004. 408 с.

52. Яценко І. Т. Чи є звертання членом речення? Київ : Наукова думка, 1968.
С. 83–92.
53. Wunderlich D. Grundlagen der Linguistik. Hamburg : Buske Verlag, 1974.
411 p.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Костенко Л. Вибране. Київ : Дніпро, 1989. 559 с.
2. Костенко Л. Вітрила. Київ : Радянський письменник, 1958. 106 с.
3. Костенко Л. Мадонна перехресть. Київ : Либідь, 2011. 112 с.
4. Костенко Л. Мандрівки серця. Київ : Радянський письменник, 1961. 116 с.
5. Костенко Л. Поезії. Київ : Українське видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1969. 361 с.
6. Костенко Л. Річка Геракліта. Київ : Либідь, 2011. 336 с.
7. Костенко Л. Триста поезій. Вибрані вірші. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2020. Вид. 19. 416 с.